

B 681

Eesti keele
Lause-õpetus.

Eesti keele grammatika teine jagu.

Kirjutanud

Dr. H. A. Hermann.

Syntaxis linguae Estonicae.

СИНТАКСИСЪ ЭСТОНСКАГО ЯЗЫКА.

Syntax der Estnischen Sprache.

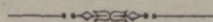
Turjewis.

Teähtud kirjutaja kulu- ja kirjadega.
1896.

Gesti keele

Lause = õpetus.

Gesti keele grammatika teine jagu.

Kirjutatud

Dr. K. A. Hermann.

Syntaxis linguae Estonicae. Синтаксисъ Эстскаго языка.
Syntax der Estnischen Sprache.

Jurjewis.

Trükitud kirjutaja kulu ja kirjadega.

1896.

Дозволено цензурою, — Юрьевъ, 26 октября 1896 г.

Geskõne.

Aastal 1884 ilmus minu sulest Gesti keele grammatik hääle- ja sõna-õpetusena, kuna lause-õpetus seni ajani ilmunuta jäi. Et Gesti keeles eneses tänini pääle paari lühikese katse lause-õpetust sugugi ei olnud, siis püüab ees olew raamat seda puudust parandada, on siis esimene sarnane töö keele enese waimus. Otse imeline asi on, et Gesti keele grammatik Gesti keeles eneses aastal 1884 ja lause-õpetus 1896 esimest kord on ilmunud, kuna Saksa keeles Gesti keelele grammatikaid juba 1637-ft saadik on wälja tulnud ja lause-õpetusi 1694-ft saadik. Nõnda ilmus nimelt Stahl'i grammatik 1637, Gösken'i oma 1660, Horning'i 1694, Gutsleff'i ja Thor Helle 1732, Hupel'i 1782, Ahrens'i 1843 ja uues kirjawiisis 1853 ning Wiedemann'i oma 1865. Kuid Gesti keele iseäraldused on endistes saksa-keelistes lause-õpetustes liig wähe tähele pandud, ka Ahrens'i ja Wiedemann'igi omades. Seda näeb igaiüks, kes ees olewa töö endistega kõrwu paneb.

Töö eesmärk on kahelkordne. Ta peab 1) iseõppijatele näitama, kuda Gesti keelt õigel teaduslikul wiisil kirjutada tuleb ja 2) ka kooliõpetusele Gesti keele õppimises ja õpetamises abiks olema. Ehk raamat küll suur ei ole, siisgi on lause-õpetus õige täieliselt sees, wõib siis ka teaduslisele

nurimisele põhjaks olla. Kooliõpetuses antagu õppijatele iga S-i näituste waral üles ise lauseid fännitada; ka lastagu wõimalikult rohkesti terwel õppimise ajal jutu-lauseid küs-, soow- ja käs-lauseteks muuta, et üksikute lause-tõugude wahel õppijatele selge oleks.

Soowin, et ka see. töö Eesti keele ilu ja tuuma Eesti rahwa seas tõendaks ja näitaks.

Dr. R. A. S.

Sügiskuul 1896.

Duhataja.

Sihitlause (§ 1—183). Dictum simplex.

		Sehesülg.
1—	3. Lause loomu st. De specie dicti	— 1
	4. Lause tõugude st. De partibus dicti	— 2

Muus (§ 5—15). Subjectum.

5—	8. Muus nimesõna. Subjectum substantivum	— 4
	9. Muus omaduseõna. Subjectum adjectivum	— 6
	10. Muus aseeõna. Subjectum pronomen	— 6
	11. Muus arvuõna. Subjectum numerale	— 6
	12. Muus ajaõna. Subjectum verbum	— 7
13—	15. Mitmeõrdne alus. Subjectum multiplex	— 7

Ütelduš (§ 16—34). Prädicatum.

16—	19. Ütelduš nimesõna. Prädicatum substantivum	— 8
	20. Ütelduš omaduseõna. Prädicatum adjectivum	— 10
21—	22. Ütelduš arvuõna. Prädicatum numerale	— 10
	23. Ütelduš aseeõna. Prädicatum pronomen	— 12
24—	29. Ütelduš ajaõna. Prädicatum verbum	— 12
	30. Ütelduš määrasõna. Prädicatum adverbium	— 14
31—	32. Mitmeõrdne ütelduš. Prädicatum multiplex	— 14
33—	34. Mitmeõrdne alus ja mitmeõrdne ütel- duš. Subjectum et prädicatum multiplex	— 15

Sihitus (§ 35—56). Objectum.

35—	37. Sihituse loomu st. De specie objecti	— 15
38—	41. Osja-sihitusese st. De objecto partiali	— 17
42—	45. Täis-sihitusese st. De objecto pleno	— 19
	46. Tehtawiku sihituse st. De objecto passivi	— 21
	47. Nimesõna sihitusena. Objectum substantivum	— 21
	48. Omaduseõna sihitusena. Objectum adjectivum	— 22
	49. Aseeõna sihitusena. Objectum pronomen	— 22
	50. Arvuõna sihitusena. Objectum numerale	— 22
	51. Ajaõna sihitusena. Objectum verbum	— 23
52—	53. Sihituse sihitus. Objectum objecti	— 23
54—	56. Mitmeõrdne sihitus. Objectum multiplex	— 25

Määrus (§ 57—106). Attributum.

§§		Lehekülg.
57.	Määruse loomust. De specie attributi	—26
58—71.	Määrus alusele. Attributum subjecto	26—31
58—61.	Määrus alusele nimesõnana. A. s. substantivum	—26
62—66.	Määrus alusele omadusesõnana. A. s. adjectivum	—28
67.	Määrus alusele ahesõnana. A. s. pronomen	—29
68.	Määrus alusele arvuõnana. A. s. numerale	—30
69—70.	Määrus alusele tehesõnana. A. s. participium	—30
71.	Määrus alusele määrasõnana. A. s. adverbium	—31
72—90.	Määrus üteldusele. Attributum prædicato	31—35
72—76.	Määrus üteldusele nimesõnana. A. p. substantivum	—31
77.	Määrus üteldusele omadusesõnana. A. p. adjectivum	—32
78.	Määrus üteldusele osastavana. A. p. partitivus	—32
79—82.	Määrus üteldusele ahesõnana. A. p. pronomen	—33
83—86.	Määrus üteldusele arvuõnana. A. p. numerale	—33
87—88.	Määrus üteldusele ajaõnana. A. p. verbum	—34
89.	Määrus üteldusele määrasõnana. A. p. adverbium	—34
90.	Määrus üteldusele käänetena. A. p. in casibus	—35
91—106.	Määrus sihitusele. Attributum objecto	35—38
91—93.	Määrus sihitusele nimesõnana. A. o. substantivum	—35
94.	Määrus sihitusele omadusesõnana. A. o. adjectivum	—36
95.	Määrus sihitusele ahesõnana. A. o. pronomen	—36
96.	Määrus sihitusele arvuõnana. A. n. numerale	—36
97.	Määrus sihitusele tehesõnana. A. o. participium	—36
98.	Määrus sihitusele määrasõnana. A. o. adverbium	—37
99.	Määrus sihitusele käänetena. A. o. in casibus	—37
100—102.	Mitmeordne määrus sihitusele. A. o. multiplex	—37
103.	Määrus osastavale aluse, ütelduse ja sihitusega. Attributum partitivum subjecto, prædicato et objecto	—38
104.	Ühte kirjutamiseft. De scribendo in unum nomen	—38
105—106.	Käänatud määrus. Attributum declinatum	—38

Määratus (§ 107—172). Definitio adverbialis.

107—109.	Määratuse loomust. De specie definitionis adverbialis	—39
110—111.	Määratuste jaotus. De distributione definitionum adverbialium	—40
112—113.	Õmbe ja viisi määratused. Definitiones adverbiales modi	41—45
112.	1. Üksitud määrasõnad. Definitiones modi adverbialia	—41
113—114.	2. Alalitlew kääne. Definitio adverbialis modi casus adessivus	—41
115.	3. Teised käänded. D. a. m. casus alii	—41
116—119.	4. Saav kääne. D. a. m. casus factivus	—42
120.	5. Olew kääne. D. a. m. casus essivus	—43
121.	6. Nimesõnad seletusels kääntega. D. a. m. substantivum declarans	—44
122.	7. Nimetatavad omadusesõnad. D. a. m. adjectivum nominans	—44
123.	8. Ees- ja tagasõnad määratustena. D. a. m. prae et postpositiones	—45
124—128.	Määratuse jaotus. Definitiones adverbiales temporis	45—47
124.	1. Üksitud määrasõnad aja määratustena. Definitiones temporis adverbialia	—45

§§			
125.	2.	Olewit tulewituna määräjona läbi. Praesens futurum per adverbium	—45
126.	3.	Üksitub käändeb aja määratustena. Definitiones adverbiales ten poris in casibus	—46
127.	4.	Saaw kääne aja määratustena. D. a. t. in casu factivo	—46
128.	5.	Es- ja taga-jonad aja määratustes. D. a. t. prae- et post-positiones.	—46
129—164.	R	oha määratusteb. Definitiones adverbiales loci	47—60
129.	1.	Üksitub määräjona koha määrajatena. Definitiones loci adverbialia	—47
130.	2.	Eitemise ja wäsimise koha käändeb määratustena. D. l. in casibus loci interioris et exterioris	—47
131—134.	3.	a. Sisjeütlew koha määratustena. Definitio loci adverbialis casus illativus	—48
135—137.	4.	b. Seesütlew koha määratustena. D. l. a. casus inessivus	—49
138—146.	5.	d. Seestütlew koha määratustena. D. l. a. casus elativus.	—50
147—149.	6.	e. Alaleütlew koha määratustena. D. l. a. casus allativus.	—52
150—152.	7.	g. Alalütlew koha määratustena. D. l. a. casus adessivus.	—53
153—156.	7-8.	h. Alastütlew koha määratustena. D. l. a. casus ablativus.	—53
157—159.	8-9.	Ujajona tegewuse koha määratustena. D. l. a. actionis verbi.	—54
160.	9-10.	Es- ja taga-jonad koha määratustes. D. l. a. prae- et postpositiones	—57
161—164.	10-11.	Seletatavad määräjona ajajonaga. Adverbia declarantia cum verbo	—59
165—166.	S	ulga määratusteb. Definitiones adverbiales quantitatis	—60
167.	3	aatamise ja eitamise määratusteb. Definitiones adverbiales affirmationis et negationis	—61
168.	M	ärjeesütlew määratustena. Inessivus adverbialis definitio	—61
169—172.	S	ihitus määratustega. Objectum cum definitione adverbiali	—62

Lisandus (§ 173—181). Appositio.

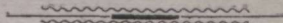
173.	Lisanduse loomušt. De specie appositionis	—63
174.	Olew lisandustena. Essivus appositio	—64
175.	Lisandus alusele. Appositio subjecto	—65
176—177.	Muutmata lisandus. Appositio indeclinabilis	—65
178.	Lisandus üteldusele. Appositio praedicato	—66
179.	Lisandus sihitusele. Appositio objecto	—66
180.	Määrus lisandusele. Attributum appositioni	—66
181.	Lisanduse seis pärast oma eelkäijat. Status appositionis in dicto	—66
182—183.	Lahtutamata lisandus. Appositio conjuncta	—67

Liitlause (§ 184—213). Dictum compositum.

	Lisalause (§ 184—208). Dictum adjunctum	68—78
184—185.	Lisalause loomušt. De specie dicti adjuncti	—68
186—190.	Ujajonad lisalaused. Dicta adjuncta nominalia	69—71

§§		Sehettig.
186.	1. Kõitellised asehõnased lijalauseb. D. a. p. copulativa	-69
187—188.	2. Määrusliked asehõnased lijalauseb. D. a. p. attributiva	-69
189—191.	3. Tegemusliked asehõnased lijalauseb. D. a. p. verbalia	-70
192—195.	Määrasõnased lijalauseb. Dicta adjuncta adverbialia	71—72
192.	1. Kombe ja miifi lijalauseb. D. a. a. modi	-71
193.	2. Aja lijalauseb. D. a. a. temporis	-71
194.	3. Kõha lijalauseb. D. a. a. loci	-72
195.	4. Hüga lijalauseb. D. a. a. quantitatis.	-72
196—198.	Lijalauseete seis ütluses. Status dictorum ad-junctorum	72—73
196.	1. Lijalause päälause ees. Dictum adjunctum prae capite.	-72
197.	2. Lijalause päälause sees. Dictum adjunctum in capite.	-72
198.	3. Lijalause päälause taga. Dictum adjunctum post caput.	-73
199.	Lijalauseete ühendamine. De conjungendis dic-tis adjunctis	-73
200—207.	Sidesõnased lijalauseb. Dicta adjuncta con-junctionalia.	74—76
200.	1. Sihtliked lijalauseb. D. a. objectiva.	-74
201.	2. Küsitavad lijalauseb. D. a. interrogativa	-74
202.	3. Võrdleavad lijalauseb. D. a. comparativa	-75
203.	4. Teisendavad lijalauseb. D. a. adversativa	-75
204—206.	5. Tingivad lijalauseb. D. a. conditionalia.	-76
207.	6. Põhjendavad lijalauseb. D. a. causativa	-76
208.	Sidesõnaste lijalauseete ühendamine. De uniendis dictis adjunctis	-77
	Wäljajäändus (209—212). Ellipsis	79—80
209.	Wäljajäänduse loomus. De specie ellipsis.	-79
210.	Sidesõnade wäljajäämine. Ellipsis conjunc-tionum	-80
211.	Sõna „kui“ wäljajäändus. Ellipsis conjunc-tionis «kui»	-80
212.	Asehõnade alalütlew wäljajäänduses. Adessivus pronominum in ellipsi.	-80

Terwif (§ 213). Periodus.

Sihklause.

(Dictum simplex. Простое предложение. Einfacher Satz.)

Sihklauseks nimetame niisugust ütlust, milles iseäraliselt lauseid olemas ei ole, vaid mis enamasti ühe või mitme kordse aluse kohta on sünnitatud.

Lause loomust.

§ 1. Inimene on mõistlik olemus, selle pärast võib ta mõelda iga asja üle, mis maailmas on. Mõte on inimese mõistuse sifemine arvamine asjade ehk olevuste kohta. Et teine inimene mõtte teada saaks, peab mõtleja seda sõnade abil ütleva ehk midagi lausuma. Sõnade abil avaldatud mõte on siis ütlus ehk lause.

Tähendus. Mida lause sünnib sõnast lausuma. Sellel sõnal on kaks tähendust: 1) midagi sõnade läbi ütleva ja 2) nõiduse sõnu tegema. Viimase tähendusega ei ole meil siin midagi tegemist, aga küll esimese tähendusega. Kui keegi sügugi ei kõnele, siis üteldakse: ta ei lausu musta ega valget. Sellest lausumisest on siin kõne.

§ 2. Igal ütlusel ehk lausel, kui tal täis mõte sees, peab kolm osa olema, need on: 1) alus (subjectum), 2) ühida (copula) ja 3) üteldus (praedicatum). Alus on lauses see osa, mis ütelse mõtte põhjuseks on ja millest midagi ütelda tuleb, üteldus on see osa, mis alusest äraüteldud on, ja ühida on see, mis alust ja üteldust ühte teisega ühendab; näituseks:

inimene on olemus; mees on tugew; naene on jumekas; laps on wäeti; päike on hiilgaw. Neis lausetes on sõnad „inimene, mees, naene, laps, päike“ alused, sõnad „olemus, tugew, jumekas, wäeti, hiilgaw“ üteldused, ja wäike sõna „on“ on kõide.

T ä h e n d u s. Sõnad „ütlus“ ja „üteldus“ on terawasti üks teisest lahutada, sest ütlus tähendab terwet lauset, kuna üteldus üks osa lausest on; üteldus on siis ainult üks osa ütlupest ehk sõnade läbi üteldud mõttest.

§ 3. Ilma aluse-, ütelduse- ja kõiteta ei ole wõimalik ühtegi lauset sünnitada.

Alu s wõib olla nime-, omaduse-, ase-, arwu- ning aja-sõna, aga ei millalgi määra-, fide-, ees- ja taga- ega hüüd-sõna.

Ü t e l d u s wõib olla nime-, omaduse-, ase-, arwu-, aja- ja määra-sõna, üksnes mitte fide-, ees- ja taga- ega hüüd-sõna.

K ö i d e wõib olla üks abi-ajasõna — kõige rohkem pöörded sõnast „olema,“ nõnda siis nimelt jaatawas kõnes sõnad „olen, oled, oleme, olete, on, oliu, olid, oli, olime, olite, oliwad, olin olnud, oled olnud, oleme olnud, olete olnud, on olnud, olid olnud, oli olnud, olime olnud, olite olnud, oliwad olnud, ja eita- was kõnes sõnad „ei ole, ei olnud, ei ole olnud, ei olla“ jne.

T ä h e n d u s 1. Ka mõned teised sõnad wõiwad kõiteks arwatud olla, nagu sõnad „saama, wõima, tulema, katsuma, piüüdma“ jne., näituseks: „Naaber saab minema. Hobune wõib jooksta. Töö tuleb teha. Toibuja katsub käia. Usin piüüab õppida.“ Neis näitustes arwatakse sõnad „naaber, töö, toibuja, usin“ alus- teks, kuna sõnad „saab, tuleb, katsub, wõib, piüüab“ mõne teele- mehe poolest kõideteks ja sõnad „minema, teha, käia, õppida“ üteldusteks loetakse.

T ä h e n d u s 2. Mitmel alusel ja üteldusel wõib üks ainus kõide olla, näituseks: Täewas on finine, päike säraw. Sulane wõib künda, tüdruk äestada. Drjast saab osajagaja, perepojast palgaline (wana-sõna). Neis lausetes on sõnad „on, wõib, saab“ kõited, mis ikka kahe aluse ja ütelduse kohta käiwad.

Lause tõugudest.

§ 4. Iga lauset on wõimalik neljal wiisil ütelda, ja selle järele tuleb lauseid nimetada, need on nimelt: 1) j u t u =

laufed, 2) küst=laufed, 3) soow=laufed ja 4) käst=laufed.

1. Jutu=laufetes ei ole muud kui lihtlabane teatamine ehk jutustamine, näituseks:

Inimene on waim. Hobune on tugew. See on õige. Linnud laulavad. Puid on palju.

Iga jutu=lause järel seisab punkt ehk täpp (·).

2. Küst=laufetes on alati järelepärimine ehk küsimine sees, mil enamasti küsivate sõnade „kas, kuida, kus, kui“ jne. abil sünnib, näituseks:

Kas inimene on waim? Kas hobune on tugew? Kuida on see õige? Kus laulavad linnud? Kui palju on puid?

Iga küst=lause järel seisab küsimise=märk (?).

3. Soow=laufetes on alati ihaldus ehk soow sees, mille järel ütleja igatseb, näituseks:

Oleks inimene waim! Oh, oleks hobune tugew! Oh, peaks see õige olema! Oh, kui linnud laulaksivad! Oleks ometigi puid palju!

Iga soow=lause järel seisab õhkamise=märk (!).

4. Käst=laufes on alati käskiva kõne läbi awaldatud tahtmine ehk käst sees, näituseks:

Inimene, ole usin! Hobune olgu tugew! Olgu see õige! Laulge, linnud! Olgu puid palju!

Kui käst tehes pöördes ainsuses või mitmuses on awaldatud, siis tuleb see, kellele käst antakse, ikka komma läbi käsu ajasõnast lahutada, nagu ülemaal näitustes: Inimene, ole usin! Laulge, linnud! Poisid, jookskem! Mehed, hüpake!

Iga käst=lause järel seisab õhkamise=märk (!).

Alus.

(Subjectum. Подлежащее. Subject.)

Alus nimesõna.

§ 5. Kui aluseks nimesõna on, siis on see kas nimetavas või osastavas käändes ainsuses või mitmuses.

On alus nimetavas, siis on ta täis, on ta osastavas, siis on ta osane.

Näitused:

täis alus:

osane alus:

Puusepad on meistrid.
 Mõisnikud on herrad.
 Nättsepad on käsitöölised.
 Põllumehed on perepidajad.
 Mehed on suured.
 Naesed on usinad.
 Inimene on õel.
 Kurjus väheneb.
 Rohi haljendab.
 Leib jätkub.
 Wesi jookseb.
 Mehed ei riidle.
 Linnud ei rooma.
 Puud ei murdu.

Puuseppasid on meistrid.
 Mõisnikkusid on herrad.
 Nättseppasid on käsitöölisi.
 Põllumehi on perepidajaid.
 Mehi on suuri.
 Naisi on usinaid.
 Inimesi on õelaid.
 Kurjust väheneb.
 Rohu haljendab.
 Leiba jätkub.
 Wett jookseb.
 Mehi ei riidle.
 Lindusid ei rooma.
 Puid ei murdu.

Nagu neist näitustest näha ja ära tunda, tuleb täis alus ikka siis tarwitada, kui tuntud isikud või asjad kõne all on.

§ 6. Osane alus nõuab ka mitmuses ainsuse ajasõnast iteldust, kuna täis-alus alati ka mitmuses mitmust nõuab.
 Näitused:

Inimesed kõnnivad.
 Hobused jooksewad.
 Linnud lendawad.
 Puud haljendawad.

Inimesi kõnnib.
 Hobuseid jookseb.
 Lindusid lendab.
 Puid haljendab.

Lilled ditsewad.	Lillesid ditseb.
Drajed loffawad.	Drajeid loffab.
Kurjad langewad.	Kurje langeb.
Siged hoiskawad.	Sigeid hoiskab.
Saiged oigawad.	Saigeid oigab.

Tähendus. Osane alus tuleb üksnes oluliste asjaõnadega ühendada, kuna sibilised asjaõnad ikka täit alust nõuavad. Oluliste asjaõnadega ütelustes on enamasti määrõnad ja määrõnased kõnetäämud (waata: määratused) tarwitatawad. Näitused: Dtre jäi järele. Wenese tuli wett. Toas on wingu. Siit käib tuult sisse. Minaft jookseb werd. Poolikuid päid oli hulgas. Kas kuuldu uudist? Kas tuleb weel poisja? Kas sajab werd ja kiwa? Tiiki kaswab Lima ja sam malt. Suure wihmaga läheb linu takule. Wabel on riidu ka olnud. Kõrtsis on ikka inimesi. Werd largas suud filmad täis.

§ 7. Citawates lausetes, milles „ei ole“ kõiteks on, tarwitatakse alust kõige sagedamini osastawas käändes. Näitused:

Ei ole aega. Ei ole leiba. Ei ole jõõti. Ei ole mõistust. Ei ole rikkust. Ei ole raha. Ei ole wilja.

Tähendus. Kui alus asjõna on, siis on ka eitawas lauses nii hästi alus kui ka üteldus enamasti nimetawad käänded, näituseks: Mina ei ole koolilaps. Sina ei ole wäike. Teie ei ole kingsepä. See ei ole tõsi. Need ei ole tööliised. Teised ei ole algajad. — Aga ka siin tuleb küllalt osast alust ette, näituseks: Mind ei ole. Sind ei kuuldu. Teda ei ole. Neid ei käi.

§ 8. Kõigis lausetes, mille üteldus määrõmata arwu nimetab, on alus ka osastawas käändes. Määrõmata arwu ütlemisses on sõnu tarwis, nagu „hulk, fogu, kubu, wakk, toop, tünder, fimp“ jne. Näitused:

Puid on hulk. Inimesi oli fogu. Hagu on kubu. Kartohwid on wakk. Wett on toop. Heeringaid oli tünder. Lillesid oli fimp.

Tähendus. Kui alus lihte osa asjast ütleb, siis wõib ka nii hästi jaatawas kui eitawas kõnes ikka osastawas seissta. Sellel puhul on ka sõna „olema“ ütelduseks. Näitused:

Kooga on. Kooga ei ole.
Leiba on. Leiba ei ole.

Wilja on.	Wilja ei ole.
Saia oli.	Saia ei olnud.
Marju oli.	Marju ei olnud.
Suhkurt oli.	Suhkurt ei olnud.

Muus omaduse-sõna.

§ 9. Kui aluseks omaduse-sõna on, siis võib seda kas ainsuse või mitmuse nimetavas või osastavas tarvitada.

Näitused:

Haige on kurw.	Haigeid on kurwe.
Terwe on rõõmus.	Terweid on rõõmsad.
Õiglased on trund.	Õiglasi on truid.
Ušinad õpivad.	Ušinaid õpib.
Laijad wedelewad.	Laištu wedeleb.

Nagu need näitused selgeks teewad, võib omaduse-sõna üffi siis aluseks olla, kui ta nimesõna asemel on, s. o. kui ta ise nimesõnaks on saanud.

Muus asesõna.

§ 10. Kui asesõna alusena tarvitatakse, siis sünnib see ka kas nimetavas või osastavas käändes — kõige rohkem küll nimetavas. Näitused:

Mina olen terve. Sina oled haige. Tema on suur. Meie oleme tugewad. Teie olete tublid. Nemad on sõbrad. — Mõni on tark. Keegi on rikas. Paljud jalu-tawad. Mitmed jutustawad. See seisab. Too kõnnib. Teine töötab. — Ma käin. Sa käid. Ta käib. Me käime. Te käite. Nad käiwad. — Mõnda on siin. Keegi ei ütle.

Muus arwusõna.

§ 11. Kui arwusõna aluseks tarvitatakse, võib see niisama nimetavas ja osastavas olla, nagu nime- ja omaduse-sõna. Näitused:

Üks tuleb. Kaks kõnelewad. Kolm kõnelewad. Neli seisawad. Wiis magawad. — Kümneid langeb. Sadasid kufub. Tuhandeid tõuseb. — Üsimene jutustab. Teine

Kuulab. Kolmas imestab. Neljas magab. Viies naerab. Kuuendad vaatavad. Seitsemendad seisavad. Aheksandad on kurvad. Üheksandad on rõõmsad. Kümned on ligi. Üksteistkümned on kaugel.

Tähendus. Arvufõnad võivad ajafõna üteldust ka ainuses pärida, näituseks: Kaks kõneleb. Kolm sõneleb. Neli seisab jne. — See on üsna loomulik ja algseline, sest arvufõnad nõuavad eneste järele nimefõna ifka ainuse ofastawas, näituseks: Kaks meest. Kolm naist. Neli last. Selle järele on siis ka õige ajafõna tarvitada: Kaks meest künnab. Kolm naist laulab. Neli last magab.

Alus ajafõna.

§ 12. Eesti keeles on võimalik ka ajafõna määrosastawat aluseks tarvitada, sest et see loomu poolest ajafõnane nimefõna on. Näitused:

Magada on laiskus. Teotada on kurjus. Armastada on voo rus. Pilgata on ülb us. Uurida on teadus. Lageda on kasu.

Glada on raske. Süüa on kerge. Öppida on kasulik. Laulda on ilus. Karjuda on inetu. Hingata on tarwis.

Tähendus. Paneme laused „hingata on tarwis“, „töölisi on tarwis“, „mõnda on tarwis“ ja „seda on tarwis“ ühte teisega kõrwu, siis näeme, kuida ajafõna „hingata“ just sellel kohal seisab, kus nimefõna „töölisi“ ja afõnad „mõnda“ ja „seda“ on. Ka tunneme ära, et ajafõna siin just niisamati ofastawas seisab, nagu nimefõna ja afõnad, nõnda siis ka just seesama ofa-alus on, nagu need. Lõpudgi on ühed, sest lõpp „ta“ sõnas „hingata“ on just seesama, mis lõpp „t“ sõnas „töölisi“ ja lõpp „da“ sõnades „mõnda“ ja „seda“.

Mitmefordne alus.

§ 13. Sagedasti juhtub, et alus mitme korra pandakse, kuna üteldus üks ainuke on. Siis köidetakse alused sifesõnade, enamasti „ja“ (kuid ka „ehk“, „wõi“ jne.), abil ühte lausesse. Näitused:

Kaarnad ja kajakad on linnud. Hobused ja lehmad on koduloomad. Põllud ja karjamaad on haljad. Orased ja metsad on rohelisted. Lood ja ööpikud laulavad. Kured wõi kajakad lendawad.

§ 14. Kui aluseid rohkem on kui kaks, siis pandakse wiimase kätte wahetele sildena, kuna enne seda üteldawad alused konna läbi lahutatakse. Näitused:

Kaarnad, hakid ja kajakad on linnud. Hobused, weised, lojused, kured ja kanad on koduloomad. Põllud, karjamaad, heinamaad ja luhad on haljad. Orased, metsad, puud ja taimed on rohelisted. Lood, ööpikud, räästad ja kuldnojad laulavad. Kured, kajakad, lagled, wästriid, rähnid ja kädod lendawad.

§ 15. Kui mitmekordseks aluseks ajendina on, siis tuleb ajasõnaseks ütelduseks esimese isiku tarvitamisel mitmuse esimene pööre ning teise isiku tarvitamisel mitmuse teine pööre wõtta, muidu ikka mitmuse kolmas pööre. Näitused:

Sina ja mina tulime. Mart ja sina tulite. Teie ja meie tulime. Nemad ja teie tulite. Mart ja mina läksime. Suhan ja tema kõnniwad. Mehed, naesed, peiud ja neiud laulavad.

Üteldus.

(Praedicatum. Казыемое. Prädicat.)

Üteldus nimesõna.

§ 16. Kui ütelduseks nimesõna on, siis peab see nii hästi arwus kui käändes alusega kokku käima. On alus nimetaw, siis peab ka üteldus nimetaw olema, on alus osastaw, siis peab ka üteldus osastaw olema.

1. Üteldus on nimetaw järgmistes näitustes:

Inimene on loom. Mart on kingsepp. Jüri on rätsepp. Jaan on talupoeg. Moisnik on herra.

Haige on mees. Mina olen õpetaja. Sina oled kirjamees. Tema on kodanik. Meie oleme õpilased. Teie olete mehed. Nemad on karjapoisid. See on wesi. See on rasw. Wend on koolmeister. Sugulane on kaupmees. Kristus on õnnistegija. Sõber on õpetaja.

2. Üteldus on osastaw, kui ta ühte osa enesest märgib. Näitused:

Ametmehi on seppasid. Herrasid on mõisnikkusid. Peremehi on kohtumõistjaid.

Tähendus. Nagu neist näitustest selgib, on aegnimetõnad lõpuga ja ilka nimesõnasteks üteldusteks arvata, näit.: Kristus on õnnistegija. Sõber on õpetaja. Wend on armastaja. Leef on kõrwetaja. Tuli on põletaja. Jook on karastaja.

§ 17. Kui alus asetõna on ja üteldus nimesõna nimetaw kääne, siis ütleb üteldus, mis alus on, üks koit, kas see jaatawas wõi eitawas kõnewiisis seisab. Näitused:

Tema on kingsepp. Sina oled pois. Mina olen õpilane. Nemad on põllumehed. Teie olete karjased. Meie oleme foolipoisid. See on wesi. See on muld. See oli tuht. See olnud rasw. Nemad on sõbrad olnud.

Mina ei ole peremees. Sina ei ole karjane. Tema ei ole waras. Meie ei olnud meistrid. Teie ei olnud töölijed. Nemad ei olnud kurjategijad. See ei olnud muud kui kadedus.

§ 18. Kui nimesõnane üteldus peab üks osa enese sugust ehk tõuust olema, siis peab ta osastaw olema, kuna alus nimetaw on. Näitused:

Inimene on loomasid. Kassid on neljajalgseid. Meie oleme sugulasi. Teie olete kangelasi.

§ 19. Kui nimesõnane üteldus täis osa alusest peab olema, siis on alus osastaw, kuna üteldus nimetaw on. Näitused:

Herrasid on mõisnikud. Ahwisid on kahejalgsed. Meid on kirjamehed. Teid on sõbrad. Meid on mitmed wennad.

Üteldus omaduse sõna.

§ 20. Kui omaduse sõna üteldus on, siis peab ta enamasti alusega ühes arvus ja käändes ühte käima. Kui alus nimetavas, siis peab ka üteldus nimetavas, kui alus ofastavas, peab ka üteldus ofastavas olema nii hästi ainsuses kui mitmuses.

1. Üteldus käib alusega ainsuse nimetavas kokku. Näitused:

Mees on tugew. Naene on õrn. Laps on wäeti. Ilm on ilus. Päike on särav. Kuu on hele. Täht on wäike. Meiu on waga. Moorik on jumekas. Lind on wilgas. Rohi on haljas. Dis on lehkaw. Puu on õitsew. Terwe on kange. Haige on nõrk. Mina olen usin. Sina oled hoolikas. Tema on laisk.

2. Üteldus käib alusega ofastavas kokku. Näitused:

Mehi on tugewaid. Naisi on õrnu. Lapsi on wäetid. Ilmasid on ilusaid. Päikesi on särawaid. Kuusid on heledaid. Tähti on wäikesi. Meiusid on wagu. Moorikuid on jumekaid. Lindsid on wilkaid jne.

Tähe ndus. Nagu neist näitustest selgib, on keefõnad, millel w lõpuks, ka omaduse sõnade sarnasteks üteldusteks arvata, näit.: Dis on lehkaw. Puu on õitsew. Dras on haljendaw. Rohi on kosuw. Tuli on põletaw. Besi on karastaw. — Riisamati wõiwad ajasõna keefõnad, millel mud ning tud ja dud lõpuks on, üteldusteks olla, näituseks: Leinaja on nutnud. Spetslane on uuri nud. Mednik oli kaewanud. — Riist on tehtud. Laps oli armastatud. Mõte ei ole üteldud.

3. Üteldus käib alusega mitmuse nimetavas kokku. Näitused:

Mehed on tugewad. Naesed on õrnad. Lapsed on wäetid. Ilmad on ilusad. Päikesed on särawad. Kuud on heledad. Tähed on wäikesed. Puud on õitswad.

Üteldus arwuse sõna.

§ 20. Kui arwuse sõna põhjarwuna ütelduseks on, siis on alus alati mitmuse ofastavas, kuna üteldus kord-, murd- ja rida-arwuna ikka ühes nimetawalise alusega käib. Näitused:

1. Üteldus on põhiarv:

Mehi on üks. Naissi on kaks. Lapsi on kolm. Hobuseid on neli. Kanu on viis. Järgesid on kuus. Raamatuid on seitse. Meid on kümme. Teid on seitse.

2. Üteldus on kordarv:

Mees on esimene. Naene on teine. Laps on kolmas. Mina olen neljas. Sina oled viies. Tema on kuues. Meie oleme kümnendad. Teie olete sajanded. Nemad on sadawiiekümnendad.

3. Üteldus on murdarv:

Päew on mitmendik. Kuu on poolik. Küllimit on kolmandik. Meed on neljandikud (weerandid). Teised on wiendikud.

4. Üteldus on hindarv:

Raha on kahene. See on kolmene. Teine on neljane. Laud on wiene. Saapad on kuuesed.

Üks on üheline. Teine on kaheline. Järg on kolmeline. Nuga on kümmeline. Meed on seitsmelised. Teised on sajalised.

5. Üteldus on rida-arv:

Sulased on kahakesi. Beremehed on kolmekesi. Raesed on neljakesi. Töölised on wiiekesi.

§ 22. Kui määradata arvud, nagu „mitu, palju, vähe, rohkesti, rohkem, enam, vähem, küll, küllalt, napilt, napisti, natuke“ ja sarnased üteldusteks tarvitatakse, siis on alus alati ofastawas. Näitused:

Vindusid on mitu. Inimesi on palju. Veiba on vähe. Kooga on rohkesti. Mune on rohkem. Meid on enam. Teid on vähem. Meid on küll. Terveid on küllalt. Raha oli napilt. Abi oli napisti. Ruffid oli natuke.

Tähendus. Ka muud olulisi ajasõnu on võimalik sarnastes lausetes kõiteks tarvitada, mille juures, muudugi teada, kõide ikka ainuses ilmub. Näitused: Mehi käib mitu fiin. Naissi jooksis palju koftu. Rahvast kogus pidule vähe. Ründajaid oli rohkesti põllul.

Ütelbus ajesõna.

§ 23. Kui ajesõna üteldusena ilmub, siis on ta, just nagu alusgi, enamasti alati nimetavas. Näitused:

Mees olen mina. Nooruke oled sina. Naene on tema. Mein on see. Noorik on teine. Mina'ks see olen. Sina'ks see oled. Tema'ks see on. Meie'p need olene. Teie'p need olete. Nemad ep need on.

Tä h e n d u s. Seda laadi laused on niisugused, et alus ja üteldus üks teise asemel võivad olla, s. o., alus võib üteldus ja üteldus alus olla.

Ütelbus ajasõna.

§ 24. Kui üteldus ajasõnana ilmub, siis on ta täie aluse järele alati sellega ühes arvus ja käändes. Isääralist sõna kõiteks ei ole waja, sest et kõide ajasõnas eneses on. Näitused:

Põllumees külvab. Sulane künnab. Poiss äestab. Lehm ammutab. Lammast määb. Siga rõhib.

Haige vigab. Terwe kõnnib. Raste kaalub. Sunetu kaebab. Rahutu rõhib.

Mina kõnnin. Sina seisad. Tema kõueleb. Meie rändame. Teie talitate. Nemad magavad. Mina otsin. Sina läid. Tema seisab. Meie läheme. Teie tõttate. Nemad jõowad.

Tä h e n d u s. Isegi on mõista, et ajasõna iga pööre, olgu ta üks kõik, mis kõnewiis, olewitus, minewitus või tulewitus, tegewitus või tehtawitus, jaatawas või eitatawas kõnes, ütelduseks võib olla, näituseks: Peremees talitab. Sulane kündis. Ammardaja pešeks. Poiss jooksku. Söber sai minema. Tuttaw saab tulema. Asi ei ole tehtud. Mina ei ütelnud. Sina ei oleks teinud. Tema ei olla tulnud.

§ 25. Kui alus sõnane on, see on sõastaw kääne, siis on ajasõnane üteldus alati ainuse sõastawas — ei ialgi mitmuses (§ 6). Näitused:

Töölisi tuleb. Inimesi sureb. Hobuseid löpeb. Loomasid elab. Lindusid lendab. Võpikussid lõõritab. Wihma jajab. Lund tuiskab. Rahet langeb. Leiba jätkeb. Wett tilgub.

§ 26. Kui aluseks kogunimi on, siis ei tule ajasõnane üteldus mitte mitmusesse panna, vaid peab ainsuses olema.
Näitused:

Rahvas räägib.	Rahvad räägivad.
Kogudus kuuleb.	Kogudused kuulevad.
Rutis kasvab.	Rutid kasvavad.
Hulk rändab.	Hulgad rändavad.

Täheendus. Sagedasti on leida, et wigajesti üteldakse või kirjutatakse: Rahvas räägivad. Kogudus kuulevad. Rutis kasvavad. Hulk rändavad.

§ 27. Gesti keeles võib ajasõna määrasastawat lause ütelduseks tarvitada, sest määrasastav on oma loomu järele ajasõnane nimesõna. Näitused:

Töö on teha. Waew on näha. Wesi on juua. Põld on künda. Kuhi on luua. Mets on rauda. Loog on võtta. Lapsed olivad kasvata. Med on puhastada. Taimed on kasta. Naaber ei ole naerda. Mees ei ole pilgata. Poiss ei ole peksa.

Raske on rännata. Kerge on kõneleda. Hõlbus on röömustada.

Wähe oli kirjutada. Palju oli ütelda. Siig oli nõuda.

§ 28. Gesti keeles on tehtawik, mille lõpuks on -dakse ehk -takse, niijugune kõneosa, milles alus, üteldus ja kõide ühes sõnas koos on. Sõna des „üteldakse, oldakse, pandakse, tuldatakse, antakse, kantakse, küntakse, murtakse, õpetatakse, kirjutatakse, imestatakse, armastatakse“ on lõpp -dakse ehk -takse alus, ajasõna muist lihendatud tüwid „ütel, ol-, pan-, tul-, an-, kan-, künt-, mur-, õpeta-, kirjuta-, imesta-, armasta-“ on üteldused ja nende koos-olemine ühes sõnas on kõide. Citawal näol ajasõnas, nagu „ei ütelda, ei olda, ei panda, ei tulda, ei anta, ei kanta, ei künta, ei murta, ei õpetata, ei kirjutata, ei imestata, ei armastata“ on paljas lõpp -da ehk -ta alus, ajasõna tüwid on üteldused ja sõna „ei“ ühes ajasõna tüwi ja lõpu koos-olemisega on kõited. Sarnasel wiisil on ka minewikus „üteldi, oldi, pandi, tuldi, anti, kanti, künti, murti, õpetati,

kirjutati, imestati, armastati" ning eitawates üteldustes „ei üteldud, ei olnud, ei pandud, ei tulnud, ei antud, ei kantud, ei küntud, ei murtud, ei õpetatud, ei kirjutatud, ei imestatud, ei armastatud" lõpud =di ehk =ti ja =dud ehk =tud alused, ajafõna tüwid üteldused ja ajafõna tüwi ja lõpu koos-olemine ning sõna „ei" on kõide.

§ 29. Käskimas kõnewiisis on teises pöördes alus ja üteldus ühes sõnas, kui alust mitte meelega isefõnana juurde ei lisata, näituseks: Tule! Tee! Katsju! Kartke! Põlake! Armastage! Tooge! Wiige!

Üteldus määrasõna.

§ 30. Geesti keeles on küllalt wõimalik ka mõnda määrasõna ütelduseks tarwitada. Näitused:

Suimene on alasti. Maja on wiltu. Alken on lahti. Uks on finni. Riided on walmis. Mäed on libamisi. Meie olime enne. Kotid on täis.

Sööki on tarwis. Jooki on waja. Wallatada ei ole tarwis. Rõndida ei ole waja. Rõwendada ei ole tarwis.

Et määrasõna ei muutu, siis wõib teda nii hästi ainsuses kui mitmuses tarwitada, nagu ka neis näitustes näha.

Mitmekordne üteldus.

§ 31. Kui ühel alusel kaks üteldust on, siis ühendatakse neid wiimseid sidosõnade abil. Riisugused sidosõnad on „ja, ning, wõi, ehk, waid, ega" ja muud. Näitused:

Mees käib ja kõneleb. Naene laulab ja tetrab. Laps mängib ja hõiskab. Tööline liigub ja talitab. Elajad seisawad ning magawad. Lõwid hulguwad ning mõirgawad.

Beremees näitab wõi sunnib. Puusepp tahub wõi hõõweldab. Rättsepp nõelub wõi lõikab.

Meister näitab ehk õpetab. Meiu mängib ehk helistab. Pois kõrgab ehk hüppab.

Laiskleja ei liigu ega talita. Känd ei haljenda ega ditse. Tuul ei seisa ega puhka.

Tüdruk ei naera, waid nutab. Isand ei taple, waid noomib. Sulane ei laiskle, waid talitab.

§ 32. Kui ühel alusel rohkem kui üks üteldust on, siis on enamasti üks wiimast üteldust sidesõnaga ühendatud, kuna teised komma läbi lahutatud on. Näitused:

Puud haljendawad, kosuwad ja ditsewad. Lilled ilustawad, lõbustawad ja wilguwad. Linnud lendawad, siristawad, lõõritawad ja laulawad. — Laps loeb, kirjutab wõi laulab. Hobune seisab, jookseb, traawib wõi hirnub. Wallatu kawatseb, karjub ehk kisedab.

Mitmeordne alus ja mitmeordne üteldus.

§ 33. Mitu alust wõiwad mitme üteldusega ühes lauses ühendatud olla, kus juures muidugi nii hästi üks wiimast alust kui ka üks wiimast üteldust sidesõna läbi ühendada tulewad, kuna teised komma läbi lahutatud on. Näitused:

Kured, kajakad, kaarnad, hakid ja lagled lendawad, karjuwad ja feltšiwad. Puud, lilled, roosid, ruffid ja niisud haljendawad, kosuwad, ditsewad ja kannawad. Metsad, mäed, orud ja laaned kõlawad, helisewad ja kajawad.

§ 34. Elawas ja waimustawas kõnes juhtub sagedasti, et sidesõnu „ja, ning, ehk“ jne. sugugi ei tarwitata, waid alused ja üteldused kõik üks teisest komma läbi lahutatakse. Näitused:

Kõne trööstis, karastas, tõstis, waimustas. Meiu laulis, hõiskas, hüppas, kargas. Lõõkesed, räästad, õõpikud lõõritawad, siristawad, laulawad, hõiskawad, juubeldawad, häälitsewad.

Sihitus.

(Objectum. Дополнение. Object.)

Sihituse loomust.

§ 35. Sihitus on see asi, mille kohta ajafõna tegevus käib ehk sihib. Näitused:

Kirikudõpetaja teeb palwet. Laps tänab wanemat. Naene korjab marju. Isa teeb tööd. Oma hoiab last. Sulane künnab põldu. Tüdruk pühib tuba.

Ma ostsin hobuse. Sa töid raamatu. Ta wõttis naese. Me nägime jänese. Te müüsite sea. Nad andsiwad kää.

Neis näitustes on sõnad „palwet, wanemat, marju, tööd, last, põldu, tuba, — hobuse, raamatu, naese, jänese, sea, kää,“ kõik sihitused (sihtasjad ehk sihtsõnad).

§ 36. Sihituse tarwituseks jagatakse ajasõnad kahte osasse, need on: 1) sihilised ja 2) olulised ajasõnad.

Sihilised ajasõnad on määrased, mis otse sihitust eneste järele nõuavad, näituseks: (Sumalat) paluma, (isa) tänama, (marju) korjama, (raha) hoidma jne. Neis näitustes on sõnad „Sumalat, isa, marju, raha“ sihitused, kuna „paluma, tänama, korjama, hoidma“ sihilised ajasõnad on.

Olulised ajasõnad on määrased, millel mingit sihitust ei ole ega mis ka sihitust eneste järele ei nõua, näituseks: olema, käima, kasvama, seisma, magama, elama, surema, tulema, minema jne.

T ä h e n d u s. Tarwis on aga siin meelde tuletada seda erandit, et ka olulistel ajasõnadel iseäralistes kõnekäändudes võib sihitus olla, näituseks: Nad käiwad kohut ehk kohtu-wahet. Tema on kõik maad läbi käinud. Teekäija magab wäsimust. Oma magas lapje juruks. Maga uni otja! Zoo jänu taja! Ta põeb filmi. Poiss häbenes rumalust. Ohtab luuwalu. Hobune hirmub heinu. Mina jooksis werd. Kass jookseb mahl-a. Mees käib teed. Poiss käib kuuendat aastat.

§ 37. Sihitus on, niisamati kui alus ja üteldus, kahefuguline ja nimelt 1) osane ja 2) täis. Osa-sihitus nimetab ühte jagu, osa, sõnast, mille kohta ajasõna tegewus käib, näituseks: „Ta ostis leiba. Ta wõttis rooga. Ta müüis jahu.“ Neis üteldes on „leiba, rooga, jahu“ osa-sihitused ja seisawad osastawas. Täis sihitus nimetab iga kord terwet ehk täit sõna, mille kohta ajasõna tegewus käib, näituseks needjamad üteldused: „Ta ostis leiba. Ta wõttis roa. Ta müüis jahu.“ Neis üteldes on „leiba, roa, jahu“ täied sihitused, nimetawad terwe asja ja seisawad sihitawas.

Osa-sihituselt.

§ 38. Osa-sihitus ei tarvita ialgi teist ligemalt määrawat sõna sihituseks olles, waid ta on iseeneselt ajasõna tegewuse sihi ots ja tuleb teda kõigi aegade ning ajasõna pöörete järele tarwitada, kui ühte oja asjast ning sihilise ajasõna mõjust waja nimetada on. Osa-sihituselt tarwitatakse alati üksnes osastawat käänet. Näitused:

Toon tuld. Kallan wett. Wiid raamatuid. Wõtab leiba. Tõstsin leent. Otsin hobust. Kutsus meest. Widas puid.

[Neis näitustes on alus nimetamata jäänud ja tuleb ütelduse lõpus mõista, see on: ajasõna pöörde lõpp (=n, =d, =h, =me, =te, =wad, =es jne.) on aluse asemel.]

§ 39. Et iga kord sõnu eht asju sugugi osaks jagada ei wõi ega saa, kuid siiski oja-sihitust pruugitakse, siis ei käi selle sihituse mõju enam asja kohta, waid muudab ajasõna tegewuse poolikust, määramataks, osaseks. Näitused:

Ostis hobust. Katsus wankrit. Wõttis naist. Tah-tis asja. Soowisin sulast. Tellisid ajalehte.

Neis lausetes ei seis sihitused „hobust, wankrit, naist, asja, sulast, ajalehte“ mitte selle pärast osastawas, et nad ühte oja enestest ütleksiwad, waid selle pärast, et nad ajasõna tegewust poolikust, määramataks, osaseks teewad.

Tä h e n d u s. Kui sihilist ajasõna üffi ütelduseks on ja mingit muidet ega määrasõna lähemaks seletuseks ei ole pandud, siis on ja seisab lauses alati oja-sihitus. Näitused: Loen raamatut. Ujad elajaid. Katsub kätt. Tegime minekut. Puhastasite riideid. Armastasiwad poega. Olen karja hoidnud. Nägid lindu. Tegi kära. Hobune widas koorimat. Tüdruk oli rullid lõiganud. Hõika meest! Nõomiti wallatut. Olime teda kutsunud. Imestame lauljat. Kuuleme laulu. Kuulame kohta. Ostetakse koitu. Armastatakse ingulaji. Tühjendatakse pudelit. Joodi õlut. Maitsti mõdu. Nuheldaske kurjategijat. Telliti ajalehte. Põletati tubakat. Suitsetas sigarit. Jõi wett. Sõi mett. Puhus sütt.

§ 40. Alati ühte osa sõnades nimetab sihitus üksi siis, kui te-
maks ivanimesid või mõttelisi olevusi tarvitatakse, nagu: wili, leib,
jahu, liha, toit, liiw, raud, will, lubi, sawi, tolm jne. ning mure, rõõm,
õnn, armastus, suurus, kõrgus, kurwastus, pahandus jne. Näitused:

Müüb wilja. Ostab leiba. Kaupleks jahu. Sööks
liha. Maitstaks toitu. Widas rauda. Riitsin willa.
Põletasid lupja. Kaewasime sawi. Pühkisite tolm u. Tund-
sivad muret. Tegiwad rõõmu. Soowisin õnne. Näidatu
armastust. Waata suurust! Mõõda kõrgust! Kanna-
tagem kurwastust! Wõitke pahandust!

Tä h e n d u s. Mõned ajasõnad nõuawad, kui nad määrasõnade läbi
ligemini ei ole seletatud, ikka osa-sihitust, olgu see ivanimebeks
või muudeks. Need ajasõnad on 1) niisugused, mis meelte tege-
wust ütlewad, nagu „nägema, kuulma, kuulama, nuusutama, kat-
suma, kartma, auustama, armastama, wihtama, himustama, ihal-
dama, ihtama, ihuma, igatsama, soowima, kaetsama, kahetsama,
kummardama“; 2) niisugused, mille tegewus meeltesse mõjub.
nagu: „näitama, rõõmustama, kurwastama, pahandama, wihas-
tama, manitsama, noomima, kiitma, laitlema, õnnistama; 3) veel
järgmised sõnad: „käitama, kõnnitama, tallutama, oskama, uskuma,
tahtma, nõudma, sallima, wahtima, ootama, tarwitama, tänama,
teretama, nimetama, ütleva.“ Näitused: Näen kuud. Näe
meest! Öökull hõitab, näeb teist ilma. Nähti wikerkaart.
Kuuldi kõgu. Olen asja kuulanud. Nuusutas roosi. Kat-
sus kätt. Karda Jumalat! Auusta wanemaid! Ar-
masta inimesi! Wihta kurja! Himustati soolaft. Igat-
ses sugulasi. Kaetsed rikkaid. Kaetsete yaabrid. Ka-
hetseb tegu. Kahetsete süüd. Kummardawad ebajumalaid.
Käita piipu! Rõõmustas südant. Pahandas meelt.
Manitses sulast. Noomis last. Riitis lugemist. Kiideti
meest. On lapsi õnnistanud. Käita hobust! Kõnnitati
pimedat. Ofati teed. Oli mõistatust arwatud. Tahtis
naisi wõtta. Nõua hääd. Salliti neid. Oodati teid.
Wahitakse hunta. Metfawaht on heinamaad wahtinud.
Ta tarwitas asja. Sulane tänas peremeest. Tereta her-
rad! Nimetas tühja. Mälestas lugu. Ütle seda!

§ 41. Citawas kõnewiisis on sihiliste ajasõnade
järel sihitus alati üksnes osastaw kääne ja ei seisa ialgi
sihitawas käändes. Näitused:

Põllumees ei osta noota. Tüdruk ei pese muid a.
 Töömees ei raiska aega. Naist ei opi tarkust. Kündja
 ei tarwita äket. Üks ei falli teist.

[See wähe, mis osa- ja täis-sihituse wahel tähele panna,
 on § 43 tähenduses näidatud.]

Täis-sihituselt.

§ 42. Täis-sihitus on wähestes ütlustes ilma määrasonadeta
 tarwitataw ja tähendab iga kord olemiku järel tulewiku, kuid mine-
 wiku, täis-minewiku ja kahtlewa kõne järel walmis tegu, tehtud
 toimetust. Täis-sihituselt on alati sihitawat käänet waja. Näitused:

Wõtab naese. Ostab hobuse. Müüs härja. Istu-
 taksin puu. Nõuutaks hõõwli.

Tähendus. Kui laused „wõtab naese, ostab hobuse“ kõrwa paneme
 lausetega „wõtab naist, ostab hobust“, siis näitawad esimesed, et
 naese wõtmine ja hobuse ostmine tulewikus saab sündima, ja teised,
 et see praegusel ajal sünnib. Lause „müüs härja“ tähendab, et
 härg minewikus tõesti müüdud on, kuna lauses „müüs härja“
 alles üteldud on, et härja müümine on küll käsil olnud, aga ei
 ole weel üteldud, et kaup walmis sai. (Waata § 44.)

§ 43. Sihilise ajasona tegeruus on wäga sagedasti täie
 sihituse tarwitamisel määrasonadega „ära, wälja, ette, maha,
 siia, koku“ jne. lähemini otsustatud. Näitused:

Toon tule ära. Kallan wee wälja. Wiid raa-
 matu ära. Wõtab leiva ette. Tõstsin leeme maha.
 Otsid hobuse ära. Kutsus mehe siia. Widas puud koku.

[Selle üle on määratuste õpetuses lähemat seletust antud.]

Tähendus. Jaatawas kõnelemises on igal pool võimalik täis-sihi-
 tust osa-sihituse kõrwal tarwitada, olgu see olemikus, minewikus,
 tulewikus, kahtlases või käskiwas kõnewiisis või ka tehtawikus.
 üksnes eitawas kõnewiisis ei ole sugugi võimalik täis-sihitust
 pruukida, waid siin tuleb üksi osa-sihitus (osastawas) tarwitada,
 näituseks: „Ta ei ostanud hobust. Sepp ei tagunud rauda.
 Poiss ei toonud raamatut ära“ jne. Siin ei ole sugugi wõi-
 malik ütelda: „Ta ei ostanud hobuse. Sepp ei tagunud rauda.
 Poiss ei toonud raamatu ära.“ Säärased laused on wigased.

§ 44. Et iga kord sõnu ehk asju sugugi täieks pidada ei
 wõi ega saa, kuid siiski täis-sihitust pruugitakse, siis ei käi ka selle

sihituse mõju enam asja kohta, vaid muudab ajasõna te-
gewuse täielikuks, mis määratud ja lõpetatud on. Kui
keegi praegu midagi teeb, siis ei ole see tegu veel mitte täielik,
selle pärast on olewiku sihitus alati osastaw, see on
osa-sihitus, näit.: „Ostab hobust. Wõtab naist. Otsib julast. Tellib
ajalehte.“ Täis tegu wõib üksnes kas alles tulewikus walmis
saada wõi minewikus walmis tehtud olla, selle pärast: 1) märgib
ta täis=sihitus üksnes tulewat aega, näit.: „Ostab ho-
buse. Wõtab naese. Otsib julase. Tellib ajalehte“. 2) Minewikus
märgib ta täit ära tehtud tegu, näit.: „Ostis hobuse. Wõttis
naese. Otsis julase. Tellis ajalehte,“ ehk täisminewikus: „On
hobuse ostnud. On naese wõtnud. On julase otsinud. On
ajalehte tellinud,“ ehk enneminewikus: „Oli hobuse ostnud.
Oli naese wõtnud. Oli julase otsinud. Oli ajalehte tellinud.“

T ä h e n d u s. Et Eesti keeles eneses iseäralist ajasõna muudetust tule-
wiku tarwis ei ole, siis on jäärane sihituse tarwitamine päris
tulewiku ajemel. Tulewikus eneses on wõimalik wõõraste keelte
järele abiajasõna „saama“ läbi ajasõna tegewust seda wiisi ka tu-
lewikus kas puuduliseks ehk täiendamataks wõi täielikuks ehk wal-
mis tehtuks ütelda, näituseks: „Saab naist wõtma — Saab
naese wõtma. — Saab hobust ostma — Saab hobuse ostma. —
Saab julast otsima — Saab julase otsima. — Saab ajalehte
tellima — Saab ajalehte tellima.“ Iga kord märgib neis näitus-
tes osastaw puudulist tegu ja sihitaw täit walmis tegu tulewal
ajal.

§ 45. Käskiwa kõne ja tehtawiku järel on täis-sihitus
alati nimetawas käändes. Näitused:

Too tuli (ära)! Kalla wesi (maha)! Wii raa-
matud (ära)! Wõta leib (ette)! Tõsta leem (üles)!
Osta hobune! Kutsu mees (siia)! Wea puud (koffu)!
Katsuge leib (ära)! Wiige wili (sinna)! Toogu wesi
(siia)! Wõtku naene! Wõtakse julane. Palgati tüd-
ruk. Kõnutatakse riist. Toodud asi. Wiidagu raamat!

Magu neist näitustest selgub, on ka fiin — käskiwa kõne
järel — ligemini otsustawaid määrasõnu „ära, maha, ette,
üles, siia, sinna, koffu“ jne. sagedasti waja, kuid kõige wähem
tehtawiku järel.

T ä h e n d u s. Muidugi mõista on see lugu, et osa-sihitus ka käsiwa kõne järel alati osastawas käändes seisab, näituseks: Too tuld! Kalla wetti! Wiige leiba! Jooge kalja! Söögu mett! Lugegu raamatut! Kantagu liwa! Kastetagu puud! Lepitagem waenu!

Tehtawiku sihitusest.

§ 46. Ujasõna tehtawik on Eesti keeles niisugune sõna, milles alus, kõide ja üteldus ühes sõnas koos, ja sihitus pandakse, kui tegewuist olewiku, minewiku wõi tulewiku kohta ütelda tahetakse, igakord osastawassee käändesse niisugusel puhul, mil aja-sõna sihiline on. Näitused:

Marju nopitakse. Kalu püütakse. Kalja joodakse. Seiba söödakse. Kaupa müüakse. Tänu toodakse. Raamatut kirjutati. Rahju tunti. Jäneft aeti. Haiget arstiti. Rikaft saab kardetama. Waest ei saa kardetama. Mind nähtakse. Sind saab kiidetama. Teda ei tunta. Meid ei kutsutud.

T ä h e n d u s. Kui tehtawiku järele täis-sihitus panna tahetakse, siis tuleb seda pea ikka määrasõnade „ära, maha, ligi, kokku, ette, tahta“ jne. abil teha, ja tehtawiku sihitus nimetawassee käändesse muuta, näituseks: Marjad nopitakse ära. Kali joodakse ära. Mees toodi ligi. Wili pandi toffu. Mees toodagu ette. Tugi pandagu tahta. (Selle üle tuleb lähem seletus määratuste seas.)

Nimesõna sihitusena.

§ 47. Nimesõna wõib lihtsalt osastawas ja sihitawas käändes sihituseks olla, nagu seda juba kõik antud näitused on ligemalt näidanud, millest siin mõned korratud olgu:

Poiss näeb lindu. Rõndija tõstab jalga. Kütt laheb tetre. Laps armastab wanema id. Lihunik tapab elajaid. Tiisler teeb kappisid. Põllumees harib maad.

Mees ostis koha. Peremees nõutas hobuse. Koolilaps ostis raamatu. Poiss tõi sõnumi.

Omadusefõna sihitusena.

§ 48. Omadusefõna võib ka üksi sihituseks ajasõnale olla, aga on siis nimesõna asemel ise nimesõnaks muutunud. Näitused:

Tohter arstib haiget. Käsjalg teatas uut. Vigemine rääkigu hääd! Waras teeb paha. Laimaja räägib kurja. Igaüks katsugu parast!

Tä h e n d u s. Harwa juhtub seda, et omadusefõna sihitusena sihitawas käändes seisab, ja kui see sünnib, siis sünnib see üksnes määrasõnade ja nimesõnaliste määratuste abil, näituseks: Ta rääkis oma hä ä ära. Kelm tegi kurja ära. Rõneles wana ja uue ette.

Asefõna sihitusena.

§ 49. Sagedasti tarwitatakse asefõnu sihituseks osastawas käändes. Näitused:

Sõber armastab mind. Isa õpetab sind. Oma juhatab teda. Wanemad koolitawad meid. Inimesed näewad teid. Meie wiime neid. Keda te näete? Mida ja tahad? Seda ma ei tea.

Tä h e n d u s. Harwa seisawad asefõnad sihitustena päris sihitawas käändes ja siis üksnes määrasõnade tarwitamisel, näituseks: Ta wiidi ära. Tõime ta ära. Juhatafime nad sinna. Sõidatafivad mu koju.

Arwusefõna sihitusena.

§ 50. Arwusefõna on siis üksnes wõimalik sihituseks tarwitada, kui teda nimesõna asemel üteldakse, millest enne jutt on olnud. Näitused:

Meie nägime ühte. Teie märkasite kahte. Nad telliswad kolme. Nähti nelja. Wõeti wiit. Katsuti kuut. — Kutsuti seitse. Waliti kahetja. Toodi ühetja.

Rägin esimest. Katsufime teist. Wiisime kolmandat. — Otsime neljanda. Tõime wiienda. Walisime kuuenta.

Katsufime poolt, kolmandikku, neljandikku, wiendikku, kuendikku jne.

Meie teame wähe. Spetlane teab palju.

Tä h e n d u s. Põhiarwude täis-sihituseks tarwitatakse ikka nimetawat käänet, ei mitte omastawa näolift sihitawat, näituseks: Teie mär-

kahte kaheks. Nad tellitavad kolm. Nähti neli. Kui osa-
sihitust tarwis, siis tarwitatakse osastawat, nagu üllemal näitustes:
Näigime ühte, kahte, kolme jne.

Ajasõna sihitusena.

§ 51. Oma loomu poolest on ajasõna muude määr-
osastaw, millel =da, =ta, =a lõpuks, ka ajasõnane sihitus, kui
ta sihiliste ajasõnade järel seisab ja nende läbi lausesse liitub.
Näitused:

Ma tahan juua. Sa himustad süüa. Ta püüab
õppida. Me katsume jooksta. Te ihkate puhata.
Nad ihaldawad kõneleda. Isa soovib manitseda.
Opetaja katsumida. Professor wõis seletada.

Neis näitustes on sõnad „juua, süüa, õppida, jooksta,
puhata, kõneleda, manitseda, noomida, seletada“ ajasõnased
sihitused.

Täheendus. Paneme laused „tahan juua“ ja „tahan jooki,“ „himus-
tad süüa“ ja „himustad sööki,“ „püüab õppida“ ja „püüab
õpetust“ jne. kõrwa, siis leiame, et „juua“ sääl, kus „jooki“,
„süüa“ sääl, kus „sööki“, „õppida“ sääl, kus „õpetust“ sihilise aja-
sõna järel seisab. Selle pärast on siin nii hästi „jooki, sööki,
õpetust“ kui ka „juua, süüa, õppida“ ühel wiisil sihitused; aga
„jooki, sööki, õpetust“ on nimesõnased ja „juua, süüa, õppida“
ajasõnased sihitused. Aluse, ütelduse ja sihituse wabel ei tohi komma
seista, selle pärast ei wõi ka siis, kui ajasõnase ütelduse asemele
nimesõnane astub, mitte komma olla, näituseks lauset: „Ma tahan
hallikast wett juua“ on wõimalik ütelda: „Mul on tahtmine
hallikast wett juua“ ja lauset: „Ta püüab rohkem tarkust õppida“
on wõimalik ütelda: „Tal on püüdmine rohkem tarkust õppida“,
kuid sõnade „hallikast“ ja „rohkem“ ette ei tule siin mitte komma
panna, nagu jagedasti sarnastes lausetes ekfitombel sünnib, sest
sihitust ei tule alusest mitte komma läbi lahutada.

Sihituse sihitus.

§ 52. Kui nimesõnase ja ajasõnase sihituse ühte lausesse
ühendame, siis on ütelusel kahekordne sihitus. Siin
on aga tähele panna, et nimesõnane sihitus ajasõnasele sihitusele
ühes ise sihituseks, see on sihituse sihituseks, on. Näitused:

Ma tahan wett juua. Sa himustad leiba süüa. Ta püüab tarkust õppida. Me katsume puhu jooksta. Te ihtate tunni puhata. Nad ihaldawad sõnakest kõneleda. Isa soowis poega manitseda. Spetaja katsus wallatut noomida. Professor wõis asja seletada.

Tähendus. Iseäranis ajasõnad wõima, jaama, jaksama, jõudma, suutma, käskima, tohtima, katsuma, proowima, püüdma, himustama, armastama, ihama, ihtama, ihaldama, mõistma, ostama, raatsuma, täidima, nägema, arwama, mõtlema, julgema, nõudma, kartma, tahtma, lubama wõiwad ajasõna osastawa eneste järele sihitusets saada ja, kui tarwis, ka kats sihitust. Näitused ajasõna sihitusega üffi: Wõin teha. Saan jooksta. Jaksad kõneleda. Jõuab maksta. Suudame liigutada. Tohite ütelda. Käsewad minna. Katsun lugeda. Proowid joonistada. Püüab seletada. Himustame juhtida. Armastame jutustada. Ihtate sundida. Ihtawad näha. Ihaldan armastada. Mõistad kõneleda. Ostad laulda. Raatsib anda. Täime kindida. Näeme nõeluda. Arwate awitada. Mõtlewad reisida. Julgen rännata. Nõuad täita. Kardab hakata. Tahame katsuda. Näitused kahe sihitusega, millest üks nimesõnane ja teine ajasõnane: Wõin asju teha. Saan lahju kaitsta. Jaksad kappi tõsta. Jõuab raha maksta. Suudame tõrt liigutada. Tohite sõna ütelda. Käsewad rehte petsta. Katsun kirja lugeda. Proowid kujustust joonistada. Lubab töö teha.

§ 53. Ajasõnad „käskima, paluma, manitsema, noomima, lastma“ wõiwad ka koguni kolm sihitust, ühte teise järele, nõuda, kuid nii, et alusel on üks nimesõnane ja teine ajasõnane sihitus, ja wiimsel on weel enese nimesõnane sihitus. Näitused :

Peremees käskis sulast põldu künda. Perenaene käskis tüdrukut riistu pesta. Laps palus luba leiba wõtta. Mina palusin sõpra raamatut lugeda. Ta palus kirikuõpetajat last riistida. Kirikuõpetaja manitses kogudust pühakirja uurida. Kooliõpetaja manitses lapsi sõna kuulda. Isa noomis

poega tööd teha. Boorimees lastis hobust rohtu süüa. Ta lastis mehe asjad ära tuua.

Mitmetordne sühitus.

§ 54. Kui kats sühitust ühes lauses on, siis tulewad nad sidsõnade abil ühendada. Näitused:

Mehed nägivad partisid ja püüsid. Poisid püüdsid hakkisid ja kaarnaid. Isa ostis hobuse ja lehma. Ta kästis lugeda ja kirjutada. Tark armastab uurida ja mõelda. Opetlane ostab tarkust seletada ja teadust edendada.

§ 55. Kui rohkem kui kats sühitust ühes lauses on, siis tuleb viimase kase wahel sidsõna panna, kuna teised enne komma läbi lahutada on. Näitused:

Mehed nägivad partisid, püüsid, metekanu ja tetresid. Poisid püüdsid hakkisid, kaarnaid, rääkusi ja warblasi. Isa ostis hobuse, lehma, kitse ja lamba. Ta kästis lugeda, kirjutada, joonistada wõi laulda. Tark armastab uurida, mõelda, katsuda ehk proowida. Opetlane ostab tarkust seletada, teadust edendada, haridust kasvata ja tublidust kosutada. Kimal ei loe raamatut, ei õpi teadust ega hari waimu. Laisk ei püüa õppida, ei katsu edasi saada ega tarkust omandada. Usin katjub waimu harida, tarkust omandada, kõike teada ja põhjuseid uurida.

§ 56. Glawas kõnes ühendatakse sagedasti mitu sühitust ilma sidsõnadeta ning pandakse kõigest komma iga sühituse wahel. Näitused:

Laul elustab hinge, wahustab waimu, sütitab südant, kõlastab kõrwu, lõbustab meelt. Hääd kergitab kitsikust, toetab waesust, ajab ahastust, wähendab wiletsust, awitab häda. Rõõm karastab julgust, elustab waimu, soendab südant, toetab tegewust, mõnustab mõdistust, äratab häädu.

Määrus.

(Attributum. Определе́ние. Nähere Bestimmung.)

Määruse loomust.

§ 57. Ilus, üteldus ja fihitus wõiwad mitme sõna läbi ligemini ehk paremini seletatud ehk määratud olla. Niisugune seletaw sõna on kas nime-, omaduse-, ase-, arwu-, kest- wõi määra-sõna. Kõik sõnad, pääle nime- ja määra-sõna, muutuvad arwu ja käänete poolest ühes selle sõnaga, mida nad määravad. Näitused:

Kuld kangas on kallis. Heinamaa on haljas. Mehe sõna olgu kindel. Wene rahwas on suur. Ilus ilm lõbus- tab meelt. Kelle suu matsub? Üks mees ei juuda palju. Tehtaw töö on pooleli. Wiltu maja on kardetaw.

Põld on kündlagendik. Tema on peremees. Maja on naabri omandus. Kreuzwald on Gesti kirjanik. See on tema jagu. Hobune on üks loom. Kuub on tehtud riie. Wirt on walmis tööline.

Küütlid kandsiwad raudriiet. Keegi otsis seltsimeest. Ära püüa wõõra oma! Edenda tublid meelt! Sober annab feda nõuu. Otsiti kahte sulast. Balgati õppinud ümmardaja. Oseti pooleli riie.

Meis näitustes on harwa kirjaga sõnad kõik määrused ja nimelt sõnad „kuld-, heina-, Wene, mehe, ilus, kelle, üks, tehtaw, wiltu“ alusele, sõnad „künd-, pere-, naabri, Gesti, tema, üks, tehtud, walmis“ üteldusele ja sõnad „raud-, seltsi-, wõõra, tublid, feda, kahte, õppinud, pooleli“ fihitusele.

Määrus alusele nimesõnana.

§ 58. Ühte sõna on wõimalik teise läbi määrata, see on ligemini seletada. Kõige esiti sünnib see n i m e t a w a käändega, mis alati päris-alusega üheks sõnaks kokku sulab, aga ise loomu poolest määrus on. Näitused:

R a u d k ü b a r on kindel. W a s t m a d u on salalik. W e s i w e s t i on kasulik. S ö b e r a h a on walge. M e t s r a h w a s ei

ole haritud. **W**it sraud on dhuke. **R**õh taed on sage. **P**ur ihambad on paksud. **P**u uting on raske. **N**a h khiir lendab. **P**a s kräästas karjub. **P**õ l dmarjad punetavad. **W**er ililled punavad. **T**u l iheinad kõiguvad. **P**õ h ilaud kinnitab.

Neis ütelistes on sõnad „raud-, wass-, wesi-, hõbe-, mets-, wits-, rõht-, puri-, puu-, nahk-, pask-, põlb-, weri-, tuli-, põhi-“ nimesõnad nimetawad määrused alusele.

Tä h e n d u s. Enamasti loetakse niisugused nimetawad käänded, mis järgmise sõnaga ühte on kirjutatud, koguni üheks sõnaks, aga et nad tahest sõnast on kokku pandud, siis tuleb sõna esimest osa walju lauseõpetuslike nõudmise järele määruseks pidada, kui ta nende üheks-sõnaks-pidamine just wõõriti ei ole.

§ 59. Kui nimesõna alusele määruseks pandakse, siis wõib see ka o m a s t a w a s käändes olla ja üksi siis, kui alus ise ka nimesõna on. Näitused:

Me h e käsi on tugew. **T**ö ö l i s e jalg murdus. **A** i a puud kasvawad. **I** s a sõna tuleb kuulda. **P** e r e m e h e käst mõjus.

Neis näitustes on sõnad „mehe, töölise, aia, isa, pere-mehe“ määruslised nimesõna omastawad.

§ 60. Nimesõna omastaw määrusena wõib ka oma järgmise põhjus-sõnaga üheks sõnaks liituda, kui ta ainsuses terve sugu ehk mitmuse asemel on. Näitused:

In i m e s e = sugu on suur. **E** m a = arm on mõõtmata. **K** a r j a = pois on puhub pasunat. **P** e r e = omanikud on w a l l a = liikmed. **K** a p i = tegija on puusepp. **M** ö t t e = wiisid on tundmata. **L** a u l u = koor käib koos. **N** a a b r i = rahwas on wägew. **A** m e t i = mees olgu truu. **K** ü t t e = puud oliwad kuivad. **P** a l g a = raamat on tarwiline. **P** õ l l u = mees künnab, äestab ja seemendab. **M** a j a = omanikud peawad linna = maksusid maksma. **K** u r j a = tegija ei ole auus.

Neis lausetes tähendawad sõnad „inimese-, ema-, karja-, pere-, kapi-, mõtte-, laulu-, naabri-, ameti-, kütte-, palga-, põllu-, maja-, kurja-“ niisama palju kui „inimeste, emade, karjade,

perede, kappide, mõtete, laulude, naabrite, ametite, kütete, pal-
kade, põldude, majade, kurjade," selle pärast on neid järgmise
sõnaga kohtu kirjutada. Kohtukirjutamine sünnib kõige kas kohtu
ehk veel paremini jao-märgiga (=), mis kumbatgi sõna selgemini
filmale nähtavaks teeb, ehk ta küll sedasama tähendab, et kaks
sõna üheks on sulanud.

Mitme omastavat kirjutatakse väga harva järgmise sõ-
naga kohtu, nagu „laste-raamat“, „meeste-koor“, „liikmete-koju“,
„meeste-“ ja „naeste-rahvas,“ et näidata, kuida kaks sõna üheks
mõtteks on saanud.

§ 61. Ka omaduse-, ase- ja arvu sõna omastavad wõi-
wad alusele määruseks olla, kui nad ise nimesõna asemel on
tarvitatud. Näitused:

Ülekohtuse warandus on põhjata. Siglase tegu
on auus. Haige walu oli suur. Selle sõna maksab.
Tema ema oli tõbine. Kelle jalg tatab, selle suu
maksab. Kaha jõud on suurem. Kelja nõuu mõjus.

Määrus alusele omaduse-sõnana.

§ 62. Omaduse-sõna on alusele määruseks selle läbi, et
ta alust lähemini seletab, määrane see on, s. o. misjulgune oma-
dus alusel on. Näitused:

Tark mees tunneb elu. Hää inimene awitab hädalist.
Tubli tööline ei wiida aega. Ilus neiu ärgu olgu uhke.
Soe tuba on meeldiw. Laist jell ei tee tööd.

Keis näitustes on sõnad „tark, hää, tubli, ilus, soe, laist“
määrused.

Täheendus. Iseenesest mõista on, et siin ka võimalik on sääraseid
määrusi tarvitada, mis ka osase aluse kohta sünniwad. Näitused:
Pooklikuid päid on wiljal hulgas. Wagu lambaid
sünnib palju ühte lauta. Tarku mehhi ei ole palju.

§ 63. Cesti keeles on pruugiks ka terweid nimesõna kään-
deid, millel fagedasti enestel ka jälle määrused on, määrusteks
tarvitada. Näitused:

Suurt sugu inimesed on kõrged. Paha seltsi mehed ei ole trund. Seda wõrt asjad on harwa. Seda forti seeme ei idane. Uhtes riides herra ei ole talupoeg. Peene ninaga koer ajab jäneseid. Pika jäärega saapad peawad wett. Ilma asjata sõna ei ole kasulik. Üle oja peremees on tubli ja töökas. Karu-nahast kasukas on soe. Kehase-nahast kübar oli tartlaste ehe. Männa-puust maja ei mädane. Suurtest kiwidest müür on rõste. Pehmest sawist wall ei ole tugew.

Tähendus. Reis näitustes on dieti nimesõna määruseks, ja sellel määrusel enesel on alles omaduse-sõnane määrus selles käändes, milles nimesõna määrusena seisab.

§ 64. Kui omaduse-sõnaseid määrusi kats on, siis ühendatakse neid side-sõna läbi. Näitused:

Tubli ja töökas inimene täidab kohust. Helde ning armuline Jumal halastab. Suur wõi rammus põld annab wilja. Rikas eht jõuka mees ei tunne puudust. Säraw ja hiilgaw päike soendab.

§ 65. Kui rohkem kui kats omaduse-sõnast määrust on tarwitada, siis on ka kats wiimast sidesõnaga ühendada, kuna teised komma läbi lahutada tulewad. Näitused:

Tubli, töökas, agar, wirik ja truu inimene täidab kohust. Helde, armuline, truu ning ärda-meelne Jumal halastab. Suur, laialine, haritud wõi rammus põld annab wilja.

§ 46. Elawas kõnes wõib ka siin mitu määrust ilma ühegi sidesõnata komma läbi lahutatud üks teise järele panna. Näitused:

Ilus, kõlaw, helisew, puhas, armas laul waimustab meelt ja sütitab siidant. Soraw, kaunis, tuumakas, elaw kõne äratab waimu. Siglane, auus, palaw armaustus wõidab taktistused.

Määrus alusele asjõnana.

§ 67. Asjõnad on alusele otse niisamati määruseks, nagu omaduse-sõnadgi, ühes arvus ja wähest ka ühes käändes. Näitused:

M i n a waene kaotasin raha. **M i n u** isa ostis uue koha. **K e s** mees ostis hobuse? **K e e g i** inimene ei teadnud seda. **S e e** pois ei oska lugeda. **O m a** laps ei tundnud isa.

Neis näitustes on sõnad „mina, minu, kes, keegi, see, oma“ asejõnad määrustena tarvitatud.

Määrus alusele arvuõnana.

§ 68. Arvuõna wõib just niisamati määruseks alusele tarvitatud olla, nagu omaduse- ja asejõnagi. Näitused:

Ü k s mees tõi süüa. **K a k s** meest oli põllul tööl. **K o l m** inimest kandis kappi.

E s i m e n e tööline tuli wارا. **T e i n e** mees aitas löigata. **K o l m a s** inimene oli kõneleja. **N e l j a s** laps oli furnud.

P o o l teed oli käidud. **K o l m a n d i k** oja oli arwatud. **N e l j a n d i k** oja oli 10 rubla.

Täheendus. Eesti raamatutes loeme sagedasti, et põhjarwude järel mitmus on tarvitatud, näituseks: „Kaks meest oliwad põllul. Kolm inimest kandiswad kappi. Neli last lugesiwad raamatut. Kümme meest oliwad siin“ jne. Digem on aga siin ainsust tarwitada, sest et ka muudu arvuõna ainsuse osastawat enese järele nõuab, nagu juba § 11 tähenduses juhatatud.

Määrus alusele kehtõnana.

§ 69. Tehtawiku minewiku kehtõna on Eesti keeles nimesõna loomuga, selle pärast on temale wõimalik nimesõna omastawat määruseks panna, kuna see kehtõna ise aluse määrus on. Näitused:

Mõned inimeste tehtud tööd on ilusad. **S u = m a l a** kästud teod teewad õndsaks. **S n i m e s t e** üteldud sõnad ei ole iga kord mitte täis tarkust. Selle helilooja sünnitatud laul kõlas hästi. **Ü h e** luuletaja loodud salmitud oliwad ilusad. Mitme mehe nähtud asi ei jää warjule. **Ü h e** inimese mõeldud mõtted on teadmata.

§ 70. Ka ühene ajasõna keel sõna võib omaduse-sõna kombel määruseks olla. Näitused:

W ä s i n u d inimene magab. S u r n u d hunt ei hammusta (wana-sõna). K ä n n a n u d mees on roidunud. Teed käinud inimene ihaldab öömaja. T e h t u d töö rõõmustab meelt.

Määrus alusele määruseksõnana.

§ 71. Ka määruse sõna võib omaduse-, ase- ja arvu sõna viisi alusele määruseks olla, ehk teda küll muuta ei või. Näitused:

W ö ö r i t i asi ei meeldi. S e r w i t i laew on wigane. M l a s t i inimene ei kannata külma. W a s t a s t i k k u abi annab kindlust. S l u s a s t i ja p u h t a s t i laulmine 'pole terge. W i l t u asi ei ole õiglane.

Määrus üteldusele nimesõnana.

§ 72. Üteldusele on võimalik nimetawad käänet määruseks panna, nagu aluselegi (§ 58). See nimetaw käänet tuleb päris üteldusega üheks sõnaks kirjutada. Näitused:

K a j a k on w e s i l i n d. M a r t on r ä t t s e p p. M i h k e l on k i n g s e p p. K a f f r i d on m e t s r a h w a s. K a r i k a k r a d on p ö l d l i l l e d. S i l l a k a d on m e t s m a r j a d. L ö w i on k i s k e l a j a s.

Neis näitustes on sõnad „wesi-, rätt-, king-, mets-, põld-, kisk-“ määrused üteldusele (wõrdle § 58 ja § 89).

§ 73. Kui ütelduse määruseks mitmuse eest pruugitud ainsuse omastaw on, siis tuleb ta üteldusega kokku kirjutada. Näitused:

M a r t on k o h a - m e e s. J a a n on p e r e - m e e s. T i i u o l i p e r e - n a e n e. K e i s e r on r i i g i - w a l i t s e j a. T a h k on l u i j u - k i w i. K a p p on m a j a - r i i s t.

§ 74. Üteldusele võib ka nimesõna omastawas määruseks panna, nagu aluselegi, aga üksi siis, kui üteldus ise ka nimesõna on. Näitused:

M ö t l e j a inimene on J u m a l a l o o m. M ä e M a r t on k ü l l a k i n g s e p p. K i k a s m ö i s n i k on w a l l a l i i g e. S u u r w e s t i on n a a b r i o m a n d u s.

§ 75. Kui nimesõna asemel omaduse-, ase- või arvu- sõna omastavana tarvitatakse, siis võivad need kõnejaod ütelduse määrusteks olla. Näitused:

Meie isa on vaeste sõber. Mäe Mart on meie kingsepp. Riias mõisnik on meie herra. See suur veski on tema omandus. Kassi Mart on teiste mees.

§ 76. Magu alusele (§ 63), nii on ka üteldusele võimalik terweid käändeid määrusteks panna. Näitused:

Igatiis ei ole suurt sugu inimene. Nemad on sihtenägu mehed. Need on lühikeste jäärtega saapad. See on kuuse-puust maja.

Määrus üteldusele omadusesõnana.

§ 77. Üteldusele võib omadusesõna määrusteks panna, nagu aluselegi, kuid enamasti siis, kui ta nimesõna on. Näitused:

Mõtleva inimene on mõistlik loom. Mäe Mart on ošaw kingsepp. Riias mõisnik on võimukas herra. See suur veski on naabri tähtjase omandus.

Reis lausetes on sõnad „mõistlik, ošaw, võimukas, tähtjas“ omadusesõnased määrused.

Määrus üteldusele osastavana.

§ 78. Kui üteldus nimesõna osastav on, siis võib teda omaduse-, ase- ja arvusõna määrusega ehtida. Näitused:

Herra on suurt sugu mees. Tema ei ole muud kui sulane. Tema on seda tõugu loom. Sööb on joola magu toit. Kuub on uut moodi riie. Tema on Weneusku inimene. Reid on kahete tõugu rahvast. Kartulid on mitut sugu kasvud. Mihkel on Luteri usku poiss. Saan on Weneusku mees.

Määrus üteldusele ase sõnana.

§ 79. Üteldusele on mõni kord ka võimalik määrust ase sõna näol panna. Näitused:

Meie Mart on see mees. Teiste Juhan on teine poiss. Pere sulane on jäärane tööline.

Reis näitustes on sõnad „see, teine, jäärane“ ase sõnased määrused.

Määrus üteldusele afešõnana.

§ 80. Üteldusele on mõni kord võimalik määrust afešõnana näol panna. Näitused :

Meie Mart on see mees. Teiste Juhhan on teine poisš. Bere sulane on säärane tööline.

Neis näitustes on sõnad „see, teine, säärane“ afešõnased määrused.

§ 81. Väga hästi on võimalik omaduse-, arvu- ja afešõnu ka nimesõnade omastawaga ühes määruseks tarwitada. Näitused :

Tema on wõõra walla mees. See on meie kihelkonna õpetaja. Mehed oliwad ühelinna elanikud.

§ 82. Geesti keeles on võimalik afešõna määrusestatawale, kui see üteldus on, afešõna määruseks panna. Näitused :

See asi ei ole minu arwata. See tegu ega töö ei ole sinu teha. See tähtjas toimetus oli tema diendada. Ei need sõnad ole meie ütelda. See teekäik ei ole teie teha. Kõik need tööd on nende toimetada.

Määrus üteldusele arwusõnana.

§ 83. Üteldusele pandakse sagedasti arwusõnad määruseks. Näitused :

Minu sulaseid on kaks meest. Sepa töölisti on kolm õpipoisši. Tema peret on kümme hinge.

Meie Mart on esimene mees. Teie Juhhan on teine soldat. Pumba Kaarel on kolmas lõikaja.

§ 84. Arwusõna omastawat on, niisamati nagu nime- ja afešõna, võimalik üteldusele määruseks tarwitada. Näitused :

See töö on kaks teha. See asi on kolme diendada. See koorem on nelja tõsta.

§ 85. Kui alusel arwusõna põhjarw määruseks on, siis tuleb üteldus, kui ta nime-, omaduse- wõi afešõna on, mitmusesse panna. Näitused :

Raks inimest on peremehed. Kolm sulast on töö-
lised. Neli meest on puuraijad. Viis hinge on
haiged. Kuus pakk on rasked. Seitse wantrit on
raudsed.

§ 86. Kui ajasõna arvusõnaste määrustega aluse üteldu-
seks on, siis peab ta Eesti keele loomu järele ainsuses olema,
aga on sagedasti mitmuses tarvitatud, mis siin all klambritesse
paneme. Näitused:

Raks meest a ja b (ajavad) juttu. Wiieft rublast puudub
(puuduvad) laks. Kuus hoonet hakka s (hakkasivad) põlema.
Palju mehi räägib (räägivad). Mitu sulast künnab (künnas-
wad). Kolm poega ja laks tütar elab (elavad).

Täheendus. Parem on säärasel puhul ainsust üksi tarvitada, sest ka
muidu nõuab Eesti keele arvusõna enese järele ainsuses nimesõna.

Määrus üteldusele ajasõnana.

§ 87. Et Eesti keeles ajasõna määrustaw nimesõna loo-
mune on, siis on temale võimalik selle omastawat käänet mää-
ruseks panna. Näitused:

Maailma inimeste elu on Jumala juhutada. Riikide
olud on walitsejate juhtida. Töö lord on meistri
õpetada. See hoone on puusepa ehitada. Lai põld
on sulase künda. Suur efi ruffid oli tüdrukude lü-
gata. See lopsakas hein on poisi niita. Lammast on kaie
niita. Lehm on Maie lüpssta. (Wõrdle § 82 ja 84.)

§ 88. Tehtawitu minewitu lestsõna on võimalik üteldu-
sele määruseks panna, kuna lestsõnal enesel asõna määruseks
on. Näitused:

See on minu kirjutatud raamat. Säl on sinu
tehtud asi. Siin seisab tema taotud katel. Meie
käidud reis oli õige pikk. Teie nähtud maid ja lin-
nasid on palju. Nende ostetud kohad on üsna ilusad.
(Wõrdle § 69.)

Määrus üteldusele määrasõnana.

§ 89. Kui määrasõna niisamati ütelduse juurde tarwi-
tatakse, nagu aluselegi, siis võib ta määrus olla. Näitused:

Tema teade oli wõõrrii sõna. Need inimesed on forrati käijad. Iga waras on otse kurjategija.

Neis näitustes on sõnad „wõõrrii, forrati, otse“ määrasõnalised määrused üteldusele.

Määrus üteldusele käänetena.

§ 90. Seesütlemat, seesütlemat, kaasütlemat ning ilmaütlemat on wõimalik määrusteks üteldusele tarwitada. Näitused:

Nägin i l u s a s r i i d e s preilid. Waatafid k i w i d e s t filda. Ehitasite k o r s t n a g a maja. Ütles k a s u t a sõna. (Wõrdle § 63, 76, 78 ja 93.)

Määrus sihitusele nimesõnana.

§ 91. Nimetawat käänet on wõimalik sihitusele määruseks panna, nagu alusele ja ütelduselegi (§ 52 ja 66). Sellel puhul tuleb nimetaw päris-sihitusega üheks sõnaks kirjutada. Näitused:

Sulane orjab p e r e m e e s t. Ümmardaja kuuleb p e r e n a i s t. Nändaja tarwita b r a u d k e p p i. Mednik talitab m e s i l i n d u s i d. Poiss ärgu korjatu t a t i k s e e n i. Mõni armastab s u w i r u k i s t. Mees ostis k a a p k ü b a r a. Hans ostis t a l u t o h a. Poiss j a i n a h k p ü f s i d.

Neis näitustes on sõnad „pere-, raud-, mesi-, tatik-, suwi-, kaap-, talu-, nahk-“ nimesõnased määrused.

§ 92. Sihitus wõib ka, nagu alus ja üteldus, nimesõna omastawa läbi ligemini seletatud ehk määratud olla. Näitused:

Pere isa ostis k a u p m e h e maja. Talunik ehitas w i l j a rehe. Koolilaps omandas g e o g r a f i a raamatu.

Neis näitustes on sõnad „kaupmehe, wilja, geografia“ omastawased määrused sihitusele.

Täheendus. Seenesest mõista sünnib ka siin, mis juba § 60 omastawa fokkusulamisest järgmise sõnaga on üteldud.

§ 93. Ka mõned teised käänded — pääle omastawa — wõiwad sihitusele määrusteks olla. Näitused:

Pere-isa ostis puust maja. Talunik ehitas põllufiividest rehte. Koolilaps omandas tarbe võrt raamatud. Nad nägivad halvas riides meest. Laps ütleb mõnda asjata sõna. Mees nõuutas pika jäärega saapad. Kooliõpetaja laidab tänamata meelt. (Wõrdle § 63, 76, 78 ja 91.)

Määrus sihitusele omadusesõnana.

§ 94. Sihitusele on võimalik, just nagu alusele ja üteldusele, omadusesõnu määruseks panna. Näitused:

Pere-isa ostis ilusa maja. Talunik ehitas ruumika rehe. Koolilaps võttis kasuliku raamatu.

Neis näitustes on sõnad „ilusa, ruumika, kasuliku“ omadusesõnased sihitusele.

Määrus sihitusele asjesõnana.

§ 95. Sihitusele võime ka, nagu alusele ja üteldusele, asjesõna määruseks panna. Näitused:

Pere-isa ostis selle maja. Talunik ehitas oma rehte. Koolilaps võttis minu raamatu.

Neis näitustes on sõnad „selle, oma, minu“ asjesõnased määrused sihitusele.

Määrus sihitusele arvusõnana.

§ 96. Sihitusele võime, nagu alusele ja ütelduselegi, arvusõna määruseks panna. Näitused:

Pere-isa ostis kaks maja. Talunik ehitas kolm rehte. Koolilaps võttis viis raamatut.

Mina võtan esimese sõna. Sina ütled teise salmi. Tema jutustas kolmanda jutu.

Mees nimetas poole arvu. Naene ütles kolmandiku luule. Laps sai neljandiku naela leiba. See pere-mehe nõuutas kümne se wankri. (Wõrdle § 68 ja 83.)

Määrus sihitusele kehtsõnana.

§ 97. Ajasõna kehtsõna on võimalik sihitusele, nagu alusele ja ütelduselegi, määruseks panna. Näitused:

Dstan keftwa riide. Kaupled kujutud kuube. Tood
n u u m a t u d looma.

Määrus sihitusele määrasõnana.

§ 98. Määrasõnu on mõni kord võimalik sihitusele mää-
ruseks tarvitada. Näitused:

Kehw kõnemes ütles wõõriti sõnu. Sõber ostis
walmis kuue. Teine tõi teisiti sõnumi. (Wõrdle § 71
ja 89.)

Määrus sihitusele käänetena.

§ 99. Sihitusele on võimalik niisamati, nagu alusele ja
ütelduselegi, üfsikuid käändeid — pääle omastawa — määrusteks
tarvitada ja nimelt iseäranis osastawat, seesütletwat, seesütletwat,
ilmaütletwat ja kaasaütletwat. Näitused:

Mamat sugu mees wõttis suurt sugu naese. Mina
nägin halwas riides meest. Isa ostis puust maja.
Ostsin kõrwata kruusi. Osaw puusepp ehitas korstnaga
maja. (Wõrdle § 63, 76, 78, 90 ja 93.)

Mitmekordne määrus sihitusele.

§ 100. Sihitusele on võimalik kahte määrust korraga
panna, ja siis on neid sidosõnaga ühendada. Näitused:

Selgitatud mõte nõuab ihu ja waimu priiust. Koor
laulab ilusat ja mõjusat laulu. Teretaja pidas wai-
muka ja tuumaka kõne.

Neis näitustes on sõnad „ihu ja waimu, ilusat ja mõ-
nusat, waimuka ja tuumaka“ määrused sihitusele.

§ 101. Sihitusele võib ka mitu määrust panna, ja siis
on üks wiimast sidosõnaga ühendatud, kuna teiste wahel
komma on. Näitused:

Koor laulab kaunist, kõlawat, armsat, ilusat
ja mõjusat laulu. Teretaja pidas waimuka, tuu-
maka, südamliku ja sõbraliku kõne. Selgitatud mõte
nõuab keha ja meele, liikme ja aru, ihu ja waimu
priiust.

§ 102. Glawas kõnes juhtub seda väga sagedasti, et
sihituse määrused, nagu aluse ja ütelduse omadgi, ilma sidosõ-

õnadeta sihituse ette pandakse, igaihele konna wahela. Näitused:

Koor laulab tuumakat, waimustawat, süttawat, kõlawat, ilusat laulu. Koolmeister pidas kauni, armsa, liigutawa, elawa, mõjusa kõne.

Tähendus. Tähele on panna, et aluse, ütelduse ja sihituse määrustel palju sarnadust on. Aluse määrused on § 58—71, ütelduse määrused § 72—90 ja sihituse määrused § 91—102 seletatud.

Määrus osastawase aluse-, ütelduse- ja sihitusega.

§ 103. Kui tähendada tuleb, et määrus üks osa terwet asja on, siis on osa nimetawas ja asi osastawas käändes. Näitused:

Nael wõid on toodud. Koorem puid on ostetud. Waat õlut on walmistatud. See raha on rubla hõbedat. See riie on küünar kalewit. Telli paar püksja! Osta waff rukkid! Tee waks wahet!

Ostsin koorma õlgi. Talitased waadi mõdu. Rõndis wersta m a d.

Ühte-firjutamisest.

§ 104. Kui sõna „maa“ geografia-nimeses ette tuleb, siis on ta ikka oma eel käiwa omastawase määrusega ühte firjutada, näituseks: „Gestimaa, Liwimaa, Wenemaa, Türgimaa, Sakjamaa, Prantsusemaa“ jne. Niisamati on võimalik pärisnimeses omastawast määrust järgmise sõnaga kokku firjutada, kui see „oja, jõgi, järw, meri, mägi, küla, linn, wald“ on sel puhul, mil omastawane määrus mingi sõna on, mida jagamise-märkide abil võimalik isesõna nagu teha, näituseks: „Ame-oja, Wõhma-küla, Tartu-linn, Raadi-wald,“ ehk säaraseid nimesid küll ka sagedasti lahti firjutatakse. Muud sõnad, nende seas „keel, mees, naene,“ ei tule mitte ühte firjutada, näituseks: „Gesti keel, Wene mees, Saksa naene“ jne., ei mitte „Gestikeel, Wene-mees, Sakjanaene.“

Käänatud määrus.

§ 105. Kui kõnes määrust käänata ja selle läbi määratuseks muuta tuleb, siis käändub pääle nimetawa iga sõna enese käände järele. Näitused:

Suur hulk inimesi, suurt hulka inimesi, suure hulga inimeste; suurde hulka inimestesse, suures hulgas inimestes, suurest hulgast inimestest; suurele hulgale inimestele, suurel hulgal inimestel, suurelt hulgalt inimestelt, suureks hulgaks inimesteks jne.

Üksnes rajaw, olew, kaasaitlew ja ilmaitlew ei nõua esimestes sõnades, mis omastawasse panna on, lõppusid, waid ainult wiimses. Näitused:

Suure hulga inimesteni, suure hulga inimestena, suure hulga inimestega, suure hulga inimesteta.

§ 106. Sõnad, mis midagi määrü wõi hulka tähendawad, mille jekka ka arwusõnad arwata on, nõuawad alati nimesõna osastawas. Näitused:

Hulk raha. Palju lapsi. Kaks warka kaera. Wiis puuda ruffid. Stormi täis kartohwolid. Natuke aega. (Wõrdle § 22.)

Määratus.

(Definitio adverbialis. **ОБСТОЯТЕЛЬСТВЕННОЕ СЛОВО.** Umstandsbestimmung.)

Määratuse loomust.

§ 107. Määratuse abil on wõimalik ühte lauset weel ligemini seletada ehk määrata, kui määruse läbi. Niisuguse ligema seletuse sõna nimetame määratuseks. Näitused:

Spetaja kõneleb selgesti. Linn laulab ilusasti. Mets haljendab armsasti. Lilled lõhnawad magusasti. Rohi kasvab lopsakasti. Sulane teeb hooljasti tööd. Ufin koolilaps õpib agarasti.

Neis näitustes on sõnad „selgesti, ilusasti, armsasti, magusasti, lopsakasti, hooljasti, agarasti“ määratuseks määratud lauses.

§ 108. Määratusi on wõimalik ka iga omadusesõnase aluse, ütelduse ja sihituse ja iga määruse ligemaks seletuseks tarwitada, kui määrus omadusesõnana on. Näitused:

Haljendaw mets on wäga ilus. Ufin ja sõnakuulelik laps on üli armas. Kohtu nuhtlus on sagedasti hirmus wali. Mõni ütetus on õige kena. Mõned salmitud on kaunis ilusad; teised on wäga ilusad; kolmandad on üsna puudulikud ja inetud. Isa sõna oli koguni kasulik.

Meis näitustes on sõnad „wäga, üli, sagedasti, hirmus, õige, kaunis, üsna, koguni“ määratud omaduse sõnasele üteldusele.

§ 109. Määratud ei ole mitte üksnes määrasõnad, waid nad wõiwad ka üks wõi mitu nime-, omaduse-, arwu-, ase- ja aja-sõna kõige oma käänete- ja pööretega olla, kui need ühe ainsa määrasõna aset täidawad. Näitused:

Pois kõnnib wäljas palja jalu. Mees läheb jala koju. Temal on hulk õunu. Isa õpetab lapsi jeda wiisi. Tema juhatab tüdruku armastuse sõnal. Üks mees andis minule süüa. Keegi küsis oma lapselt katekismust. Isa läks kahe pojaga teele. Waene mees oli kolm päewa ilma Sumala iwata. Noor tüdruk läks linna teenijaks. Kirjamees Ristmets elas Eesti rahwale auuks. Ugari koolipois õppis hommikust õhtuni. Pahategija pandi torni kinni. Mees tuli sõbrana minu juurde.

Meis näitustes on sõnad „palja jalu, jala koju, hulk, jeda wiisi, armastuse sõnal, minule, oma lapselt, kahe pojaga, ilma Sumala iwata, linna teenijaks, Eesti rahwale auuks, hommikust õhtuni, torni kinni, sõbrana minu juurde“ kõik määratud.

Määratuste jaotus.

§ 110. Määratud on just nõnda, nagu määrasõnad, wiesugused ja nimelt:

1) Kombe ja wiisi, 2) aja, 3) koha, 4) hulga ja 5) jaatamise ja eitamise seletused.

§ 111. Kombe ja wiisi määratud seletawad, kuida midagi sünnib; aja määratud tähendawad, millal midagi sünnib; koha määratud näitawad, kus midagi sünnib; hulga määratud määrawad, kui palju midagi sünnib; jaatamise

ja eitamise määratused ütlevad, kas midagi sünnib või ei sünni.

Rombe ja wiisi määratused.

1. Üksikud määrasõnad.

§ 112. Üksikud määrasõnad näitavad ühe ainsa sõna läbi, mis omaduse-sõnast lõppude =sti, =ti, =misi, =stikku, =mini ja =masti kaudu sünnitatud, kombe ja wiisi. Näitused:

Lind laulab ilusasti. Siglane smees tasub a u u-
fasti oma wõla. Kohus nuhtleb kurjategijat r ä n g a s t i.
Inimene käib püsti. Kumal teeb wõõriti. Tark teeb
hästi. Koolilapsed loewad kordamisi. Soldatid seisawad
ridastikku. Üks õpib hõlpsamini kui teine. Üks
tööline teeb wirgemini tööd kui teine. Üks räägib sel-
gemasti kui teine.

2. Maltütlew kääne.

§ 113. Maltütlew kääne, lõpuga -lt, on sagedasti ka kombe ja wiisi määratusena tarvitataw. Näitused:

Laulja laulis waljult. Sõber teatas mulle sõna
rõõmsalt. Tema käis pikalt. Õstis maja odawalt.
Rahe tegi laialt kahju. Rääkis minule jeda pikalt ja
laialt.

§ 114. Maltütlew kombe ja wiisi määratusena näitab rida ja korda. Näitused:

Kerjaja käib küla pere perelt läbi. Pais tõusis pilt
pilgult. Jõgi paisus päew päewalt. Kohtunik uuris
mees mehelt läbi. Loeti kiri sõna sõnalt ette.

3. Teised käänded.

§ 115. Rombe ja wiisi määratusena ilmuvad weel mit-
med käänded, kui nad ütlevad, kuda midagi sünnib, iseäranis
osastaw, alalütlew, kaasaütlew ja ilmaütlew. Näitused:

Õpetaja rääkis mitmet wiisi. Ta andis minule
jeda wõrt õpetust. Suudid peksiwad Kristust arm et ul
k o m b e l. Ema manitses tüdart ar mu sõ n a l. Poisjs jool-

feb juure rutuga üle silla. Pillaja raiskab meelega oma raha ära. Tõsine sõber avitab teist sõpra hää meelega. Tänuelik laps tunnistab juure rõõmuga wanemate hääteguisid. Laps käis (ilma) saatjata teel. Ufin teeb (ilma) sundimata hoolsasti tööd.

4. Saawkääne.

§ 116. Kui saawat käänet kombe ja wiisi määratuseks tarwitatakse, siis võib see nii hästi sihituse kohta käia ning nii hästi ainsuse kui mitmuse järel ainsuses, kuid mitmuse järel ka mitmuses olla. Näitused:

Wanemad kaswatavad lapsed inimesteks (ehk: inimeseks). Mees wahetas paberiraha waskrahaks. Poiss õpib sepatöö ametiks. Sõitjad peawad tee pooleks tegema. Wabadik paneb oma poja karjapoisiks. Mees kutsuti mõisa aednikuks. Wäesed lapsed wdetagu walla hooleks. Tüdruk läks linna teenijaks. Ta tarwitas õlefidet wõöks. Türi jäi poisismeheks. Tema pani seda imeks (naeruks, pahaks jne.). Wandus asja tõeks, waleks. Hüüdis teist isandaks. Kutsus poisji sulaseks. Rainus noori puid teiwasteks, lattideks, roowikuteks.

§ 117. Kui kedagi ametisse pandakse, on ametimehe nimi jaatwas käändes tarwitada. Näitused:

Andres waliti kohtumeheks. Kandidaat kutsuti õpetajaks. Wolitogu tõstis Türi wallawanemaks. Rahwas walis mehe wolinikuks. Poiss õpib rättsepatks.

§ 118. Kui omaduse-sõna saawat määratuseks tarwitatakse, siis võib ta ka aluse wõi sihituse ainsuse ja mitmuse järel ainsuses, aga mitmuse järel ka mitmuses olla. Näitused:

Wäesus teeb inimesed armetuks (ehk: armetuteks). Hoolas peremees teeb maja ja õue puhtaks. Rööwliid riisuwad maja paljaks ja maa lagedaks. Lapsed kaswawad juureks (ehk: juurteks). Põllumehed lasewad raba kuiwaks. Põdurad inimesed ei ela wauaks (ehk: wanadeks). Snimene läheb wanemaks. Üra saa wiha jeks! Wili

läks tüpseks. Toores pois sai häbemataks. Hoolikas mees sai rikkaks.

§ 119. Rombe ja wiisi tähendamiseks tuleb ka saaw kääne tarvitada, kui lausel sõna „olema“ wõi ka sõnade „saama, minema (lähen, lähed jne.), hakkama (kelleks, milleks), tulema, astuma, tegema, firurguma, kaswama, kutsuma“ jne. pöörded ütelduseks on.

Tema on kõstriks. See on hoidjaks. Mina olen õpetajaks. Tüdruk on lapsehoidjaks. Pois on sulaseks. Laps on mul pojaks (tütreks). Reitsi sai mõrsjaks. Noor mees hakkas põllumeheks. Tüdruk läks teenijaks. Mihkel jääb minu sõbraks. Mees astub sulaseks. Omu tuli tülaliseks. Mina teen seda oma lustiks. Puu firurgub juureks ja kõrgets. Pois kaswab meheks. Mina kutsusin teda wõdraks.

Need näitused seletawad, et saawat käänet üksi siis tarvitada tuleb, kui sõna „olema“ ühte ajutist ametit wõi toimetust wõi kui teised nimetatud ajasõnad mõnda ühest asjast teiseks muutumist wõi saamist ütlewad.

5. Olemekääne.

§ 120. Rombe ja wiisi määratuste sekka tuleb ka olewa käände tarvitamine arvata, kus see kääne nimelt aluse kohta käib ja seisumise olekut määrab. Näitused:

Snimene on wäike lapsena ja puu taimena. Muld on pangana kända. Wesi seisab loikudena. Wili seisab kõrtena. Tüdruk tuli noorena teenima. Teda wiidi haigena sinna. Ta on naesena õppinud sukka kuduma. Eht ta saab wanana hoolikamaks. See noorik oli juba tüdrukuna agar ja hoolikas. Mis noorena harjutad, seda wanana teed. Kõik oleme noorena nõrgad ja wanana wäetid.

Tähendus 1. Kui olewat käänet ütelduse wõi sihituse kohta tarvitatakse, siis ei ole see mitte õige. Nõnda on see walesti kõneldud, kui üteldakse: „Remad ajawad heina rohuna humikusse,“ wõi „Mina jätan puid pafuna seisuma,“ wõi „Mees künnab mulla pangana

üles, "sest neis lausetes on sõnad „nemad, mina, mees“ alused, ja et olew alati aluse kohta käib, siis tuleb möte dieti nõnda wälja, nagu oleks „nemad“ rohi, „mina“ pakk ja „mees“ mulla pank.

T ä h e n d u s 2. Sellest näituste kogust siin paragrahwis näeme, et olew kääne lause osana kahel näol ilmub ja nimelt lihanduse ja määratusena. (Wõrdle õpetus „lihandusest.“)

6. Nimesõnad seletuseks käänetega.

§ 121. Kombe ja wiisi määratuste juurde tulewad arwata ka kõik need nimesõnad, mis — mõnikord määrustega — seesüttelewa, kuid ka alalüttelewa käände ning omaduse ja määratuse abil ja lihanduse näol, konna läbi lahutatud, päälauset seletawad. Näitused:

Mees magas, pää totis. Sulane uinus, pää kiwil. Toomas magas, pää padjal. Mees käib, kuub seljas ja müts pääs. Naene kõnnib, sõlg rinnas ja tanu pääs. Kubjas kõnnib, pää püsti ja kepp käes. Kuri mees süunab, süda täis. Peremees tuli koju, meel haige. Sulane kündis wäljal, hobune adra ees. Mehed ajasiwad juttu, piibud suus. Tüdruk läheb, heinad õlal. Wanker liigub, koorem pääl. Maja on näha, waresed katusel. Ümmardaja jalutab, laps kätel. Ei keegi sünni, müts pääs ja kirwes käes (wanasõna). Mees mõmus, aderpihus, naene nägus, laps süles (w.-s.).

7. Nimetawad omadusesõnad.

§ 122. Kombe ja wiisi määratuste seka tuleb weel arwata jeda, kui omadusesõna ühe oleku alles-hoidmist määrab ja ise ikka selles käändes ilmub, milles eelkaim nimesõna seisab, mille kohta ta käib. Näitused:

Hoia oma käsi puhas. Pidage käed puhtad! Püüdsin käed puhtad hoida. Tahab teda ilusat pidada. Mois pidas kõrtsi kuiva. Tuba tuleb soe hoida. Ta seisib sirge nagu warras. Teie seisite nende eest hääd. Jumal hoidku meile oma sõna selge. Isa hoidis hobused rammujad.

8. Ees- ja taga-õnad määratustena.

§ 123. Rombe ja wiisi määratuste jekka tulewad arwata ka kõik ees- ja taga-õnad, mis näitawad, kuida midagi sünnib. Ees- ja taga-õnad käiwad üksikute käänete saatusel. Näitused:

1. Dsastawa taga (pidi): Üks widas teist kätt pidi. Laps kukkus pään pidi kaewu.

2. Dmastawa ees (pääle): Pääle minu ei olnud kedagi toas. Pääle selle ei ütelnud mees midagi.

3. Dmastawa taga (päralt, tõttu, wiisi, tafa): See raamat on kooliõpetaja päralt. Rohuse tõttu teeme tööd. Usin õpib mehe wiisi. Wesi tõuseb kewadel jões kallaste tafa.

4. Kaasaütleva ees ning taga (ühes): Kaene teeb ühes mehega tööd. Mu sõber tuleb minuga ühes. Õnnetus käib mõni kord õnnega ühes.

5. Ilmaütleva ees ja seestütleva taga (ilma): Helde süda awitab ilma maksuta. Maailma ruum on ilma otsata. Töömee ärgu jäägu palgast ilma. Kedagi ärgu tehtagu leiwast ilma.

Alja määratused.

1. Üksikud määrõnad aja määrajatena.

§ 124. Alja määratused seletawad kõige päält üksikute määrõnade abil, mis kõigi sellekohaliste sõnade põhjustujudena ilmuvad, jeda aega, millal midagi sünnib. Näitused:

Sulane teeb täna tööd. Homme tuleb meile külaline. Eila oli kena päew. Tema on juba kaua siin. Minu isa on ammugi sündinud. Täna wu ei ole rikas aasta. Minu sõber tuleb warsti.

2. Olewik tulewikuna määrõnna läbi.

§ 125. Kui kõnes üks määrõna wõi kõnekäänd on, mis tulewat aega tähendab, siis ei ole ajasõnas tulewiku tarwis ütelda, waid ajasõna seisab olewikus, aga tähendab määrõnna läbi tulewiku. Näitused:

Mina tulen homme. Sina jääd ülehombjeni. Tema sõidab tulewal nädalil. Meie künname tulewal kewadel. Teie teete seda edespidi.

3. Üksikud käänded aja määratustena.

§ 126. Aja määratusteks arvatakse ka mitme käände tarvitamist, kui need tähendavad, mil, millest jaadik, kui kaua midagi sünnib. Siia tuleb iseäranis arvata alalütleva, seesütleva, jeeütleva, rajawa ja kaajaütleva tarvitamine, kui see aega tähendab. Näitused:

Pidu oli heinakuu kümnenadal päewal. Relipiühi on mõni kord lehekuul. Waga inimene teeb igal hommikul ja õhtul palwet. Suwel on soe ja sügisel kare ilm. Tööline sai päewas poole rubla. Sulane sai aastas 60 rubla palka. Selle mehe aeg ulatas tänasest päewast jaadik. Üüri-leping wältras kolme kuu otjani. Külaline jääb ülehombjeni meile. Teo-mees pidi ka paha ilmaga orjama.

4. Saaw kääne aja määratujena.

§ 127. Kui ühe määratud aja tarwis midagi üteldakse või tehtakse, siis on aja arv ka saawas käändes. Näitused:

Tulen lõunaks teile. Ma wöin jeks ajaks juba surnud olla. Jäägu see asi ülehombjeks. Heinad jääwad loomadele talweks. Jäi sinna ööks ja päewaks. Jättis külwi tulewaks nädaliks. Östis riided pulma ajaks. Wöttis poisi aastaks. Saenas raha kuuajaks. See oli jekssjamaaks korraaks. Mortsulas mõistetatakse eluajaks wangi. Urwan teda kauemaaks jääwat.

5. Ees- ja taga-sõnad aja määratusteks.

§ 128. Ka mõned ees- ja taga-sõnad määravad aega, iseäranis määrab sõna „enne“ osastawa ees eelkäiwat ja „pärast“ järelkäiwat aega, „ees“ ja „pärast“ omastawa järel esimene minewikku ja teine tulewikku, ja „järele“ ning „tagast“ tulewikku. Näitused:

Tema jõudis enne mind koju. Aleksander Suur elas enne Kristuse sündimist. Meie tulime pärast neid. Tacitus elas pärast Kristuse sündimist. Minu sõber tuleb kahe päeva pärast. Kogul kõnelegu üks teise järele. Kaugel inimesed näewad üks teist mitme aja tagast.

Koha määratused.

1. Üksikud määratõnad koha määrajatena.

§ 129. Koha määratused seletavad kõige päält üksikute määratõnade abil, mis määrajate pärisfuju awaldawad, seda kohta, kus midagi sünnib, kuhu keegi wõi midagi läheb, kust keegi wõi midagi tuleb. Näitused:

Mees kõnnib siin. Tema tuli siia. Ta läks siit ära. Minu sõber oli jääs. Ta tuli sinna. Tema reisis jäält ära. Mina olin wäljas. Sina seisis sees. Tema tuli ligi. Meie waatasime kõrvalt. Teie lastsite kotti alla. Nemad seiswad keskel. Sõbrad on siin. Waenlased on jääs.

2. Sisemise ja wälimise koha käänded määratõnadena.

§ 130. Koha määratõnnete sekka tulewad arvata ka sise-
mise koha käänded sisseütlew, seesütlew ja seestütlew ning wälimise koha käänded alaleütlew, alalütlew ja alaltütlew ühes kõigi oma määratõnnetega. Näitused:

a. Sisseütlewad (küfides: kuhu? kellesse? millesse?):
Meie sõidame küllasse. Pühapäewadel lähewad inimesed kirikusse. Meie läheme majasse. Toredaid kauplusi asutatakse juurtesse linnadesse.

b. Seesütlewad (küfides: kus? kelles? milles?):
Talupojad elawad küllades. Kewadel jalutame ilu-
metjas. Kodanikud asuwad suuremates ja wäikse-
mates linnades.

d. Seestütlewad (küfides: kust? kellest? millest?):
Mu sõber tuli linnast. Teie tulete kodust. Lapsed tule-
wad koolist. Mees rändas meie linnast wälja.

e. Alaleütlemad (küfides: kuhu? kellele? millele?):
Meie sõidame onule. Sulased ja tüdrukud lähewad heinamaale. Lapsed annawad kirjatoöd kooliõpetajale. Pinkidele ja toolidele oli uusi jalgu tarwis. Temale anti sünnipäewaks palju kingitusi. Meile toodi häa sõnum.

g. Alalütlemad (küfides: kus? kellel? kel? mis? mil?):
Majadel on katused. Heinamaadel kasvab rohi. Wili kasvab põldudel. Minul on terwed käed jalad. Sinul on lehmad lambad laudas. Temal on sirbid wita-tid seljas. Saijal on emapiim küüne all (w.-s.). Tal on suur wõlg.

h. Alaltütlemad (küfides: kust? kellest? kelt? mil-
lelt? milt?):
Baene saab heldelt rikkalt abi. Heinakoormad tulewad heinamaalt. Ma sain isalt raamatu. Temalt wõeti kõit ära. Mendelt osteti asju.

3. a. Sisfeütlem kääne koha määratuseks.

§ 131. Sisfeütlem seletab ühte kohta wõi ruumi wõi ta-
olewusesse minemist liikumise wõimul. Näitused:

Meie läheme kirikusse. Mehed sõidawad linna. Lapsed astugu tuppa. Wõtke hääd õpetused südamesse! Nlus laulu heli kõlab kõrwa. Wõetagu aujus meelde ja õiglased sõnad suhu.

§ 132. Sisfeütlem awaldab iseäralist kohta määrates kõige
rohkem tarwitatawaks wõetud kõnekäändusid keele loomu järele.
Näitused:

Mehed heitsiwad ühte nõuusse. Wõngad keritakse
kerasse. Mari läks hernesse. Meie läksime kahte
seltsi. Puud lähewad härma. Külma pani nina sulgu.
Kutis lööb õide. Puud lähewad kewade lehte. Mehed tegi-
wad wilja kahasse. Mad läksiwad riidu. Beremees
jättis wälja sõõti. Haige põlw ei paindunud kõwerasse.
Pahur laps tõmbab filmad kirtsu ning ajab suu prunti.
Ihm löi pilwe ja udusse. Hobune läheb jookstes wähtu.
Mõni läheb wägisi hukka.

§ 133. Sõnad „jääma, jätma, wiibima, unustama, taotama“ nõuavad Eesti keeles sisseütlevat ja liikumist ütlevaid määrasõnu ning nende asetäitlikult sisseütlevat. Näitused:

Mees jääb tuppa. Konn jääb wette. Linn jääb õhusse. Hais jääb niuasse. Peremees jääb koju. Sulane jääb majasse. Jättis lapse külasse. Jättis hobuse rehte. Tark ei taha umbkotti jääda. Unustas kasuka laska. Raotas noa ojasse.

Tema jääb siia. Teine wiibib sinna. Hobune jäi rehe alla. Sa jätsid mind maha. Jätsin teda selja taha. Salmik jäi päha. Unustas mütsi päha. Raotas karbi jõkke ära.

§ 134. Iseäralised kõnekäänud sisseütlevaga:

Kuub pandakse selga, saapad jalga, kübar päha, sõrmus sõrme, kindad kätte, rätik kaela. Kala hammustab õnge. Kott pandi warna. Lamp riputati laska. Hobune pandakse sadulasse. Kasukas pandi haaki. Ema paneb lapse rinda (ehk: rinnale).

4. b. Seesütlew kääne kohta määratusena.

§ 135. Seesütlew seletab kohta, kus ehk mille sees olewus rahulisti on olemas. Näitused:

Meie oleme toas. Talupojad elawad külas. Kõdnakid asuwad linnas. Kuningas elab toredas palees. Meie jalutame haljas metsas. Wili on mõni kord odawas hinnas. Tark mees on suurel lugupidamises. Klusad õpetused seisawad kasulikult raamatus.

§ 136. Neeldsamad ütlused, mis § 134 antud, on seesütlevaga, kui nad rahu tähendawad, mil juba midagi walmis tehtud on. Näitused:

Kuub on seljas, saapad jalas, kübar pääs, sõrmus sõrmes, rätik kaelas. Kala sipleb õnges. Kott on warnas. Lamp ripub laes. Hobune on sadulas. Kasukas on haagis. Ema on laps rinnas (ehk: rinnal).

§ 137. Seestüttelew näitab olu, milles olewus on. Näitused:

Wäli on künnis. Wainu on rohus. Ruffi died on narmas. Hobune on raudades. Häälajas on täies rammus. Mõni mees on suurtes wõlgades. Kurwal on meel nures ja pää norus. Sõbrad seisawad üks teisega kirjawahetuses. Mõni kord on inimene häästujus.

5. d. Seestüttelew kääne koha määratusena.

§ 138. Seestüttelew seletab, et midagi mõnest ruumist wõi olewusest wälja tuleb wõi lahkeb. Näitused:

Meie astume toast wälja. Mehed sõidawad külast linna. Reisiija lahkus kodusest linnast. Wooruse teod sünniwad auaast meelest. Armastuse sõnad üteldakse tundwaast südamest. Sügawad mõtted tulewad tagaast pääst. Tüdruk löi teenistusest lahti. Mina olen sellest süüist waba. Waat on wiinaast tühi. Üks on teisest lahkunud. See jääb sest korraast järele. Mees jäi naesest eemale. Nuus mees hoiab kurjast kaugale.

§ 139. Seestüttelew tähendab ärawõtmist ehk lahthimnemist millestgi asjast. Näitused (nagu § 134 ja 136):

Kuub wõetakse seljast, saapad jalast, kübar pääst, sõrmus sõrmest, rätik laelast. Kala siipleb õngest lahti. Kott wõetakse warnast. Lamp tõstetakse laest. Hobune wõetakse jadalast. Kasukas tehtakse haagist lahti. Ema wõtab lapse rinnast (ehk: rinnalt).

§ 140. On midagi millelgi põhjusel sündimas wõi sündinud, siis on põhjus seestüttelewaga üteldud. Näitused:

Kurjus tuleb sagedasti kadestusest. Tulekahju algab ka ühest jädemest. Soodit haiseb wiinast. Põdeja on haigusest nõrk. Pää walutas kukkumiseft. Ma tunnen mõnda häälest. Haige on näost ära lastunud. Inimeste tarkus on Sumalast.

§ 141. Seestüttelewat tarwitatakse oleku kohta, milles keegi on. Näitused:

Mees riidles joobnust pääst. Poiss loikas haigest pääst ruffid. Kooliõpetaja rääkis tõsiseft meeleft need sõnad. Tema ütles seda õiglaseft südameft. Kirikuõpetaja jutlustas kõigest wäest. Mõnda ei tea inimene hingestgi. Laps on wanema meeleft armas.

§ 142. On midagi mõnest olluseft ehk aineft valmistatud, siis on ollus ehk aine seestütlemas. Näitused:

Laud on puust. Rahakapp on raudast. Piimapüüt olgu sarwe- või lepa-puust. Kõrka tehtakse jahust ja weest. See herra on suurest soovst sündinud. Katju hundi ft karjakoera teha! Ei wallatust poisist saa tublid inimest. Ei selleft mehest ole kooliõpetajat.

§ 143. Kui ühe asja ehk olewuse ühte jagu tahetakse tähendada, sünnib see mõni kord seestütlema läbi. Näitused:

Näljane sõi minu leiwaft ja jõi mu piimaft. Igast perest wõeti üks mees. Kõige wanem neist wendadest on sepp. Mõned nende hulgaft on siin. Kelm käis wiljakotist wargil. Mis sa neist saabasteft leotad? Süuikas on rikas rahaft. Laist jääb teistest maha. Luukur on jaluft wigane. Waesel on waranduseft ja rahaft puudus. Peremiehel on üks Mardist, teine Reinust, kolmas Sürist poeg ja üks Marist ja teine Tiust tütar. Tere hommikuft, lõunest, õhtuft!

§ 144. Seestütlem tähendab, et midagi mõne asja üle või kohta sünnib või üteldakse. Näitused:

Kõrk mees kiitleb oma tarkuseft. Õpetaja peab Jumala sõnast jutlust. Õpetlane kõneleb uurimiseft. Meie räägime naabrist. Mida sa sest asjast arwad? Tema kõneleb teaduseft. Meie ajame kirjanduseft juttu. Kaunis tegu jutustab südame hääduseft ja helduseft.

§ 145. Seestütlem tähendab tagasõna „eest“. Näitused:

Mees maksis kübarast neli rubla. Puusepp maksis hõõwlist kõrget hinda. Peremees maksis hobuseft sada rubla. Mis sa maksid lehmaft? Mis hinda mees loomast wõttis? Kui palju sa taft saada tahaksid?

§ 146. Seestüttelewal on wõrdlemisel seesama tähendus, nagu sõnal „kui“ wõrrelwõrde järel. Näitused:

Maja on ku h ja st suurem. Mägi on ma ja st kõrgem. Üks koer on tei se st kurjem. Üks kirjamees on tei se st andelisem. Paul on mä ng u st ilusam. Päike on ku u st heledam. Põllumees jäi ka u p me he st waesemaks.

Tä h e n d u s. Siin on igal pool seestüttelewa asemel wõimalik nime-tawat sõnaga „kui“ panna, näituseks: Maja on suurem kui kuhi. Mägi on kõrgem kui maja. Üks koer on kurjem kui teine jne.

6. e. Maleüttelew kääne koha määratusena.

§ 147. Maleüttelew awaldab, et üks asi ehk olewus teise wõimu walda ehk ligi seisma tuleb. Näitused:

Pada pandakse tulele. Seljatäis wõetakse õlale. Inimejed lähewad heinamaale. Võitajad lähewad põllule. Sootsik sõuab rannale. Mereteelised astuwad laewalt kal-dale. Talupoeg sõidab turule. Konn hüppab madalale mättale. Lind lendab kõrgele õhule. Keiser istub auu-järjele. Wesi pandakse tulele soenema. Waene läheb rikka palwele. Laew purjetab merele. Kalamees läheb jõe-le. Minister wõtab inimesi jutule. Laps läheb wanema armule. Depoeg sõidab onule. Reisiija rändab kaugele maale. Põude ladwad hoiawad mitmele poole.

§ 148. Kõik need korrad, mil kellelegi wõi millelegi midagi antakse, on koha määratuselks arwata, sest et asi siis saaja kohta, tema wõimu piiriksse, läheb. Näitused:

Lapslele antakse leiba. Loomale anti süüa. Mehele maksti raha. Teekäijale antagu juua. Mehele anti sõna. Sulasele makstagu palk wälja. Meile antakse hääd õpetust. Mendele toodakse raha. Lapsed tehku wanematele rõõmu! Dubli sõna mõjugu kohlasele südamele!

§ 149. Maleüttelew awaldab omadusesõna juures liikumist ühelt järgult teisele. Näitused:

Mina lähen kergemalt raskele. Sina tuled ligidale Tema tuleb lähedale. Ma lähen kaugemale. Sa tõused

fõrgele. Meie astume ligemale. Teie lähete kaugemale. Nemad sammuvad lähemale. Sind lendab fõrgele. Kottas tõuseb fõrgemale. Mees tuli mäest madalale. Teine tuli veel madalamale.

7. g. Alalütlew kääne koha määratusena.

§ 150. Alalütlew tähendab seisumist ehk olemist ühe asja ehk olemuse võimu piiris ehk ligidal. Näitused:

Pada on tulel. Seljatais on õlal. Inimesed niidavad heinamaal. Võitajad käivad põllul. Lootsik seisab rannal. Mereteelised on laewalt kaldal. Talupoeg müüb wilja turul. Kõnn kükitab madalal mättal. Sind kõigub fõrgel õhul. Keiser istub auujärjel. Wesi joeneb tulel. Waene on rikka palwel. Laew purjetab merel. Kalamees on jõel. Inimesed on ministri jutul. Laps on wanema armul. Sepoeg on õnul, wõõrusel. Kändaja käib kaugel maal. Puude oksad on mitmel pool laiali.

§ 151. Alalütlew tähendab olemist, milles kellelgi wõi millelgi midagi on. Näitused:

Mehel on jõudu. Raesel on jumedust. Õpetlasel on mõtet. Meil on sülla. Teil on juna. Wagal inimesel on hääduft. Tublil mehel on otsekohesust. Hääl inimesel on auusust.

§ 152. Omaduseõnade alalütlew tähendab seisumist määratud kohal. Näitused:

Kirik on küla ligidal. Põllud on maja lähedal. Meie naaber on ligemal, kui teie oma. Karjamaa on majast kaugel. Heinamaa on veel kaugemal. Kured lendavad fõrgel, kajakad veel fõrgemal. Raaren lendab madalal, pääsuke veel madalamal.

7. h. Alaltütlew koha määratusena.

§ 153. Alaltütlew awaldab asja ehk olemuse lahkumist millegi teise võimu piirilt ehk ligidalt. Näitused:

Wõta pada tulelt! Wiska kuub õlalt! Inimesed tulewad pärast niitu heinamaalt. Wili toodi põllult.

Laew purjetab rannalt merele. Ujuja lähed kaldalt jõe. Ostin õunu turult. Konn hüppab mättalt maha. Lind lendab kõrgelt pilwelt. Keiser astub auujärjelt maha. Waene tuli rikka päiwelt Laew jõuab merelt sadamasse. Kalamees tuleb saagiga jõelt. Inimesed tuliwad ministri jutult. Laps tuleb wanema armult. Sepoeg tuli õnult. Rändaja pöörab kaugelt maalt koju. Seda juttu kuuldi mitmelt poolt.

§ 154. Kombe ja wiisi alaltütlew on wõimu piirilt lahkumise alaltütlewa põhjal tekkinud — selle läbi ühelt kohalt liikumist kombeks ja wiisiks muutes. Näitused:

Ruffid lõigati haljalt. Sinu laotatakse märjalt. Wallatu poisj sõi õunu toorelt. Kasj jõõb hiire elawalt ära. Waene laps jääb wanematest paljalt maha. Laiss inimene käib mustalt. Hein koppub niiskelt kuhja pandud. Laps pandi kümne aastafelt kooli. Inimesel on nooremalt rohkem jõudu.

§ 155. Omaduseõna alaltütlew tähendab mingilt kohalt lahkumist. Näitused:

Mees tuli kaugelt. Laps jooksis ligidalt siia. Lind wilkus kõrgelt alla. Mina olen lähedalt mees. Astusin teiste keskelt wälja. Meie tulime alt, ja nemad tuliwad ülewalt. Poisj jooksis teiselt poolt siia.

§ 156. Useõna alaltütlew awaldab olewuselt ehk isikult lahkumist. Näitused:

Wõta kelt saad! Kurjategija warastab te mält. Wõla-pärija nõudis sinult. Kuulsin teilt. Kuula nendelt! Kaamat wiidi meilt ära.

8. Ajasõna tegewuse koha määratusena.

§ 157. Koha määratuste sekka on arwata ka ajasõna määratulewised, määratulewised, määratulewised, määratulewised ja määratulewised, mille lõpud on 1. =ma, 2. =mas, 3. =mast ja 4. =mata, ja mis ajasõnale sedasama on, nagu käänatawatele sõnadele kääanded fisisõnawised, seesõnawised, seestõnawised ja ilmaõnawised.

Tähele on panna, et ajasõna nende nelja muute alus alati ka lause enese alus on.

1. Määrtsisseütlew awaldab tegewusesse hakkamist. Näitused, milles alus mõeldud:

Lähem kündma. Tuled küsima. Hakkab katsuma. Jookseme waatama. Wiite jooma. Piisivad punuma. Uinusin magama. Pääsid minema. Öppis paluma. Ulatasime waatama. Puhkesite kõnelema. Turtstatastiwad naerma. Sörgitsin sööma. Jääksid mõtlema. Wiibis jooma. Kuttaksime tegema. Ripuksite rääkima. Lähelstiwad mädanema. Wilksatas paistma. Peats tõendamama. Tõtta tulema! Ei sünni elama. Ei saa tegema. Ära hakka hullama! Saada laps lugema! Pane pois õppima!

2. Määrseesütlew awaldab tegewuses olemist. Näitused, milles alus muist mõeldud:

Olen ajumas. Käid waatamas. Tüdruk on teenimas. Istume söömas. Olete andmas. Töölised on kündmas. Käisin ütlemas. Olid lõikamas. Istus jutustamas. Käisime keelamas. Olite jalutamamas. Sandid käisivad kerjamas. Ei ole olemas. Ära käi karamas!

3. Määrseestütlew awaldab tegewusest lahkumist. Näitused, milles alus muist mõeldud:

Tulen söömas. Tõused magamas. Mees jääb wait riidlemas. Nägu jääb wait kukkumas. Lõpeme lugemas. Wäsite kündmas. Jätawad järele tülitsemas. Pääsen orjamas. Keelastid lugemas. Hoidis kukkumas. Leidstime tegemas. Olge terve lubamas! Tere tulemas!

4. Määrilmaütlew awaldab tegewusest ilmaolemist. Näitused, milles alus muist mõeldud:

Wiibin tulemata. Jääd waewamata. Liha on söömata. Meid on kosimata. Jääme jooksmata. Unustate tegemata. Tulgu wõi tulemata. Wõlg jäämaksmata.

§ 158. Kõha määratustel, kui need ajasõna määr-sisese-
 ütlem, =seesütlem, =seestütlem ja =ilmaütlem lõppudega 1. =ma,
 2. =mas, 3. =mast, 4. =mata, on, võib pääle lausesihituse enese
 sihitus kas osastavas või sihitavas käändes olla, kui nimetatud
 pöörded ise sihilised ajasõnad on.

1. Näitused lõpuga =ma:

Kutsusin teda tööde tegema. Kurjategija kiusab teist
 rahva warastama. Mees ajas teist kõhta kuulama. Peremees
 sundis sulast põldu kündma. Nättsepp saadab
 õpipoisi asju wiima.

Ta kutsus mind raamatut ära tooma. Herras
 poisil warawat lahti tegema. Peremees nõudis wabad-
 meest seemet äestama.

Päälausest võib sihitus ka olemata ning selle asemel
 võiwad olulised ajasõnad olla, kuna ajasõnaline määr-sisese-
 ütlem ikka enesele sihitust nõuab. Näitused lõpuga =ma:

Sead kipuvad õue tuhnama. Lapsed õpiwad ra-
 matut lugema. Peremees läheb wälja waatama.
 Poiss jookseb küllalisi kutsuma. Mina hakkas tööde
 tegema. Sina läffid asju diendamata. Tema tuli
 tuld tooma. Saada poisil ametit õppima! Minge
 wälja põldu kündmata! Kutsu teda usti lahti tegema!

2. Näitused lõpuga =mas:

Koolmeister on lapsi õpetamas. Kubjas oli töölisti
 sundimas. Mina käin raamatuid lugemas. Mees
 on põldu kündmas. Tüdruk oli kündi äestamas.
 Karu käib mett warastamas. Mehed istuwad kalu söomas.

3. Näitused lõpuga =mast:

Laps jättis järele raamatut lugemast. Jumal
 lõpetas seitsmendal päewal maailma loomast. Sääi wait
 sedalubamast. Tuli tagasi põldu kündmast. Jook-
 sis ära rehte peksmast. Waras pani putkama riideid
 näppamast.

4. Näitused lõpuga =mata:

Jätan tööde tegemata. Sulane jättis põllu künd-
 mata. Mees unustas leiba ostmata. Tüdruk jättis
 pesu triikimata.

§ 159. Et sagebasti määrastawat ja määrõisfeütlewat ühte teiseaga ära wahetatakse, siis on tähele panna, et esimesel tehtawiku ja teisel tegetwiku tähendus on. Näitused:

Sööt sünnib süüa.	Mees sünnib sööki sööma.
Anum tuleb tuua.	Tüdruk tuleb anumata tooma.
Rõne kõlbab pidada.	Spetaja kõlbab kõnet pidama.
Laul on kõlblit laulda.	Pois on kõlblit laulma.
Põld on paras künda.	Sulane on osaw kündma.
Jänes on sünnis lasta.	Rütt on wirt lastma.

9. Ees- ja taga-sõnad koha määratustes.

§ 160. Koha määratuste selka tulewad arwata ka kõid ees- ja taga-sõnad, mis näitawad, kus midagi sünnib, kuhu midagi juhtub ja kust midagi tuleb. Ees- ja taga-sõnad käiwad üfsikute käänete saatusel. Näitused:

1. Dsastawa ees (kest, piti): Tema sõudis lootfikaga keft järwe. Mees seisis keft tuba. Laew sõitis piki jõge.

2. Dsastawa ja omastawataga (wasta, wastu, alla): Mees ronis wastamae. Sõjas wõideldakse waenlaste wastu. Isa läks wenna wastu. Kera weeres allamae. Surnukeha maetakse mulla alla.

3. Dsastawa ees ja taga ning seeftüt-lewataga (mööda): Wanter weeres mööda maanteed. Reifija käis teed mööda. Laew sõitis merd mööda. Herr hobune jookkis talupoja hobuseft mööda.

4. Omastawa ees ja taga ning seeftüt-lewataga (läbi, üle, alla, üles, pääle): Pois sumas läbi oja. Andis läbiakna märki. Keegi läks ukseft läbi. Lind lendab üle wälja. Mees jõuab jõest üle. Wesi woolab mäest alla. Tallinna-linn ehitati Lasnamäe alla. Sõitjime üles mäe ehk mäest üles. Ühe naabri piir algab teisest pääle. Wullid on pääle wee.

5. Omastawataga (kaasa, kaudu, kohta, poolest): Mina läksin tema kaasa. Nemad tuliwad koju linna

kaudu. See sünnib hästi meie maa kohta. See õpetus on naabri poolest.

6. See stüttelewa taga (saadik, saandi): Mõisa põld ulatab wallast saadik. Tee käis linna saandi.

7. See stüttelewa ja alaltüttelewa taga (pärit): See mees oli Paide linnast pärit. Teine mees oli Võrumaalt pärit.

8. See stüttelewa taga (wälja): Lääsin linnast wälja. Mees astus toast wälja. Tüdruk tuli kambri st wälja.

9. Ilmaüttelewa ees ja see stüttelewa taga (ilma): Ilma mureta ei saa pea keegi läbi. Ilma ka suta ei wõi kaupmees elada. Mees jäeti rahast ilma. Meie jääme maksust ilma.

10. Omastawa taga (kolmenäolised tagasõnad, mis kõik nimesõnadest sündinud, nagu: ette, ees, eest; hulka, hulgas, hulgast ja hull teisi): Ta astus wärawa ette, oli wärawa ees, tuli wärawa eest. Poiss läks teiste hulka, seisis teiste hulgas, tuli teiste hulgast. Tüdruk jooksis teise juurde, oli teise juures, tuli teise juurest ära. Külaline tuli meie kaasa, käis meie kaasas, läks meie kaasast ära. Mees pani pingi tündri kõrwa, oli tündri kõrwas, wõttis tündri kõrwast. Piist pandi saapa külge, oli saapa küljes, wõeti saapa küljest. Piri toodi minu kätte, oli minu käes, wõeti minu käest. Poiss ronis puu otsa, istus puu otsas, tuli puu otsast maha. Mees istus teiste sekk, oli teiste seas, tuli teiste seast. Raewati auk maa sisse, leiti maa sees liiva, wõeti liiva maa seest. Kerjaja tuleb ukse taha, seisab ukse taga, läheb ukse tagast ära. Isa läks onu wasta, oli onu wastas, tuli onu wastast. Maja ehitati järwe äärde, seisis järwe ääres, lõhuti ära järwe äärest. Ned tehti mäe alla, oli mäe all, wõeti ära mäe alt. Üks tuli teise asemele, seisis teise asemel, tuli ära teise asemelt. Koer läks karja eele, käis karja eel, tuli karja eelt. Wõeti astus wõimja järele, käis wõimja järel, tuli

wõimsa järelt. Karu kippus kütü kallale, oli kütü kallal, läks kütü kallalt ära. Mees astus teiste keskele, seisis teiste keskel, läks teiste keskelt ära. Pilw tuli järwe kohale, seisis järwe kohal, läks järwe kohalt ära. Sõber läheb sõbra kõrwale, istub sõbra kõrwal, läheb sõbra kõrwalt ära. Tööline paneb wikati puu najale, hoiab wikati puu najal, wõtab wikati puu najalt. Poiss läheb wälja pääle, käib wälja pääl, tuleb wälja päält ära. Mees läks metsa poole, oli metsa pool, tuli metsa poolt jälle tagasi. Sõrm jäi ukse wahale, oli ukse wahel, saadi ukse wahelt jälle lahti. Meie saime piima warale, elasime piima waral, hakkasime piima waralt jälle leiwa warale. Wõtjin kasuka ümber, ümber t ära.

10. Seletawad määrasõnad ajasõnaga.

§ 161. Kõha määratuSte sekka wõime ka need määrasõnad lugeda, mis ajasõna tegewust hiljemini seletawad, nagu „ära, üles, wälja, sisse, maha, ette, taha, siia, sinna, kokku, koos, mööda, ligi, järele, kallale, kaasa, kaas, ühes, lahti“ ja palju teisi, mis ka endistest käänetest on tekkinud ja paljud weel nüüd käänded on. Need sõnad on ajasõnale sedasama, mis käänete lõpud ning ees- ja taga-sõnad nime-sõnadele on, sest nad seisawad, nagu kõne nõuab, kord ajasõna ees ja kord selle taga. Näitused :

Koolipoiss jooksis siit ära. Chitajameister läks üles maja pääle. Mees astus wälja. Teener astus tuppä sisse. Poiss ronis puu otsast maha. Mees jooksis wälja. Kõnemees astus ette. Läks taha. Tule siia! Tulge kokku! Jookste mööda! Äratiku kallale!

§ 162. Riisuguste määrasõnadega sihiliste ajasõnade sihitus seisab, kui ajasõna tegewus täieline (tehtud) mõeldaw on, ikka sihitawas käändes. Näitused :

Koolipoiss wiis oma raamatud ära. Chitaja meister lastis materjali üles widada. Mees tõi asjad

wälja. Teener kandis pati sisse. Poiss lödi kapi sisse. Koolimaja õnnistati sisse. Vaimaja kisub teise auu maha. Kaupmees pani müügi-asjod ette. Tüdruk wiis toobri taha. Tahtsiwad heinad siia kanda. Widasiwad siia sõnniku koku. Mees ajas hobuse mööda. Saadeti soldatid waenlaste kallale.

§ 163. Kõiki sääraseid määrasõnu on tarwis ajasõnadeft siindinud wõi munde nimesõnadega koku kirjutada, näituseks: „äraminek, äraminemine, ülestõusmine, wäljatulek, wäljahaide, sissetulek, sissepanek, sissetäit, sisseajamine, mahalaskmine, ettepanek, ettetoomine, tahajääk, tahahetmine, siiatulek, sinnaminek, kokkutulek, koosolek, koostminemine, möödaminek, ligiolek, järeleminemine, ligijooksmine, kallaletikkumine, kaasakäija, kaasinimene, kaastöö, ühesjooksmine, lahtitõmbamine“ jne.

Tähendus. Seda juhtub ka sagedasti, et need määrasõnad ajasõnaga, kui see nende taga seisab, üheks sõnaks kirjutatakse, näituseks: „Ta tahtis äraminna. Ma püüdsin üles astuda. Sa katjusid majast wäljasaada. Meie püüdsime sissejooksta. Teie hakkasite wäljakäima. Nemad pidiwad ülestõusma“ jne. Nõnda wiisi kirjutada on üsna õige, sest rõhk, mis Eesti keeles alati sõna esimesel silbil on, seisab niisugustes sõnades määrasõna pääl. Aga praegu kirjutatakse Eesti keeles alles kõik määrasõnad ajasõnadeft lahku.

§ 164. Tähele panna on, et siis, kui katks nimesõna käände abil üheks mõtteks wõi teoks üteldakse, neid sõnu wõib üheks sõnaks kirjutada, aga paremaks üfsikute sõnade äratundmiseks jagamise-märk (=) wahetele panna, nõnda: patu-tegemine, seemne-tülm, taewa-minemine, koju-tulek, heinale-minek, linnas-käik, kahju-tegu, õpule-panemine, tupp-tulek, kätte-andmine, seltsi-astumine, seltsi-liikmeks-hakkamine, paberi-pääle-kirjutamine, lapse kooli-saamine, koolis-olemine, koolist-wõtmine, mõnest-asjast-rääkimine, täega-katsumine, rahata-elamine jne.

Gulga määratused.

§ 165. Gulga määratused seletawad, kui palju ehk kui suurel mõõdul midagi sünnib. Näituseks:

Tema tegi palju tööd. Nemad on wähe rääkinud. Meie kõnelesime rohkem. Teie kõnelesite wähem. Mendel on aega küll. Meil ei ole sugugi aega. Rikkal on rohkesti raha. Waesel mehel oli mitu last.

§ 166. Hulga määratuste jekka tulewad ka mõned käänded arwata, mida jääraстал puhkudel tarwitada wõimalik, need on kõige rohkem nimelt seesütlew ja alalütlew, mõnikord ka rajaw ja olew. Näitused:

Nad läksiwad suurel seltsis jalutama. Rajakad lendawad sügisel parwedes soojale maale. Rahwast kogus pidule pärastul armul. Meie olime sääl wähesel hulgal. Neid kogus hulgan. Sõulu ööl ilmusiwad inglid wägedena.

Saatamise ja eitamise määratused.

§ 167. Saatamise ja eitamise määratused seletawad, kas midagi sünnib wõi ei sünni. Näitused:

Sah, tema tuli siia. Eitemal olnud aega. Muidugi ta on tulnud. Eisugugi ta nii arwanud. Wisjisti on ta seda ütelnud. Eiühtigi ole ta kõnele-
 nud. Tema ep see on. Nemad ep arwa. Ehta loeb raamatut. Mina gi ütlen seda. Meie gi teeme seda. Nemad gi loewad.

Määrseesütlew määratusena.

§ 168. Cesti keeles on ajasõna määrseesütlew nimesõnase loomuga, jelle pärast on wõimalik teda ka aegnimesõnaseks määratuseks nime-, ase- ja arwusõnaste määrustega tarwitada. Näitused:

Minu arwates on lugu koguni teisiti. Meie arwates läks rändaja seda teed. Sinu nähes tegi ta seda tööd. Teie kuuldes rääkis ta neid sõnu. Tema katsudes läks töö hästi korda, teise tehes ei läinud. Nende kündes läks põld lobedaks. Minu juures olles wõttis ta seda ette. Minu tundes oli asi nõnda, nagu ütlesin. Sinu wisates ei läinud kivi kaugele, aga tema wisates küll. Tema tahtes ei teinud ma seda mitte. Nende soowides wõttis ta asja ette. Teiste inimeste kuuldes ei tahtnud ta seda ütelda. Peremehe käskides peab sulane minema.

Sihitus määratustega.

§ 169. Kui sihitust määratustega tarvitatakse, siis võib ta täis ja osane olla. On ta täis-sihitus, siis tähendab see, et ajasõna tegewus lõpetatud ehk walmis on, aga on ta osa-sihitus, siis on tegewus lõpetamata, see on, ei ole asi mitte walmis. Näitused:

Ujas hobuse koju — Ujas hobust koju. Lehma aeti laudast wälja — Lehma aeti laudast wälja. Õpetati lapsele raamat selgeks — Õpetati lapsele raamatut selgeks. Pandi ahi küdema — Pandi ahju küdema. See kurwastas meele wäga ära — See kurwastas meelt wäga. Wali wanem löi lapse wigaseks — Wali wanem löi last wigaseks. Naene lõpetas kanga ära kudumast — Naene lõpetas kangast ära. Lesk nuttis oma silmad pääst ära — Lesk nuttis silmi pääst ära. Loe see raamat läbi — Loe seda raamatut läbi! Andis teisele halwad sõnad — Andis teisele halwusõnu.

§ 170. Ilma määratusteta võib osa-sihitus ilmuda, ning siis on tegewus pooleli, aga ühes määratustega tuleb täis-sihitus tarvitada, ning siis on tegewus lõpetatud ehk walmis. Näitused:

Teen täna leiba.
Otsin oma hobust.
Mõistad neid sõnu.
Teed naabriga kaupa.
Räägib seda juttu.
Teeb hoolega tööd.
Haigus kurnab inimesi.

Gema hüüab last.
Karjane otsib lammasi.
Zumal katjub südant.
Kurwastas mu meelt.
Õpetas lapsele lugemist.
Uja looma õuest!
Lõi oma last.
Lõpetas kangaft.

Teen täna leiba walmis.
Otsin oma hobuse üles.
Mõistad need sõnad ära.
Teed naabriga kauba ära.
Räägib selle jutu ära.
Teeb hoolega töö walmis.
Haigus kurnab inimese kõhnaft.

Gema hüüab lapse tuppä.
Karjane otsib lammasi üles.
Zumal katjub südameläbi.
Kurwastas mu meele ära.
Õpetas lapsele lugemise selgeks.
Uja looni õuest wälja!
Lõi oma lapse wigaseks.
Lõpetas kanga ära.

Pois̄ pidas̄ suud.

Doe jeda raamatut!

Teata mulle tõtt!

Soe hobust!

Pois̄ pidas̄ suukinni.

Doe see raamat läbi!

Teata mulle tõde ära!

Soe hobune puhtaks!

Et ka osasihitust on võimalik määratustega tarvitada, ning siis tähendab ta, et tegewust küll walmis tahetakse teha, kuid jeda ei ole kudagi wiisi võimalik, jeda teewad § 169 näitused selgetks.

§ 171. Aseõnadesst on ka mõnikord ka võimalik täis-sihitust sihitawa käände näol tarvitada. Näitused:

Ujas minu majast wälja. Teigi sinu kohast lahti.
Pani tema kartulid wõtma. Nad wiidi siit ära.

Neis näitustes on võimalik täis-sihituse asemel ka osa-sihitust pruutida, s. o. sõnade „minu, sinu, tema, nad“ asemel „mind, sind, teda, neid,“ ehk siis küll grammatika põhjusel wiimastel sõnadel ka osastawa tähendus on.

§ 172. Mõni kord sünnib jeda, et määratuste mõjul ka olulised ajasõnad täis-sihituse saawad, mis tegewuse lõpetab. Näitused:

Ekfinud inimene häbenes silmad pääst ära. Keegi unine hoidja magas lapse surruks. Mees käis kohtu ära. Ekfija elas kibedad ajad läbi. Rewadel jooksewad kased mahla ära. Lehm on wasika enese juurde ammunud. Teeline magas uneotja.

Lisandus.

(Appositio. Приложение. Anfügung.)

Lisanduse loomust.

§ 173. Nii hästi alusele ja üteldusele kui ka sihitusele on võimalik ette ja taha ühte wõi mitut, mõni kord ka ühe wõi mitme määrusega seletawat sõna ütelda, mida lisanduseks nimetame, ja mis enamasti nimesõna on ehk nimesõnana tarwitatud omaduse-, ase- wõi arwu-sõna. Du see

sõna ees, ei muutu ta, on ta taga, muutub ta enamasti eel-
käiwa sõna järele, see on käib arvus ja käändes ühes.

Järgmistes lausetes on harvasti trükitud sõnad lisandused:

Keiser Peeter oli Wenemaa walitseja. Kuningas
Daawet oli üle Israeli rahwa. Peremees Mart maksab
renti. Kaupmees Umblija elas endises Tartus. Sulane Hans
teeb tööd. Kättsepp Jaan teeb riideid. Sepp Mähtel
taob sepikojas. Karjane Jaan puhub sarwe.

Olew lisandusena.

§ 174. Olew kääne on oma loomu poolest lisandus ja
tuleb sellena lauses tarvitada. Tähele on aga panna, et olew
alati aluse kohta käib ja ei mitte muude lause liikmete kohta,
ning üksnes siis, kui osastaw lause alus wõi ka tehtawiku
sihitus on, wõib osastaw ka selle kohta käia. Olewat lisandusena
ei ole tarwis komma läbi lahutada. Näitused:

Mina tundsin seda meest lapsena. Tema oli kooli-
lapsena usin. Teda hoiti wäikse lapsena puhtasti. Mis
noorena õpid, seda wanana wõid (wana-sõna). Soldatid
munjerdawad riidadena. Rahwa pojana on inimene kohus-
tatud ohwrid kandma. Kooga anti leiwana ja piimana.
Raamat ilmus ühe köitena. Sulane pandi lapsena
orjama. Hein weetakse rohuna koju. Ta tuli rikkana
meie küllasse. Aeti õled kurbudena katusele. Willad on
lõngana kastis. Wesi seisab loikudena. Wili walmib
päädena.

Täendus 1. Lause „ma tundsin seda meest lapsena“ ei ole mitte
nõnda mõista nagu oleks mees laps olnud, kui teda tunti, waid
nõnda, et „mina (lause alus) laps olin“, kui teda tundsin.

Täendus 2. Kui olewat sihituse kohta tarvitada püütakse, siis ei
ole see õige, näituseks olgu laused: „mina armastan teda pojana“ ja
„ta andis kirja raamatuna wälja“ ei ole mitte õiged, sest nad
peaksiwad olema „mina armastan teda nagu poega“ ja „ta andis
kirja raamatuks wälja.“ Kui laused nõnda jääwad „mina armas-
tan teda pojana“ ja „ta andis kirja raamatuna wälja,“ siis tähen-
daks see, et „mina olen poeg ja armastan teda“ ja „ma olen
raamat ja annan kirja wälja,“ mis wõimalik ei ole. Niisama

mõõriti on järgmised laused: Nad ajawad heina rohuna humikusse. Tema ostab räimena silku. Ta loopis odrad wihuna õue.

T ä h e n d u s 3. Olewa käände asemel on siin jägedasti alaltütlew ja seestütlew tarwitataw, näituseks: „Ta tegi jeda rumalalt (rumalana). Ta oli lapselt (lapsena) wallatu“ jne., aga see ei ole kõnele ega kirjale soowida. Weel walem on, kui faks lõppu korruga üteldakse: „Ta oli lapsenalt wallatu. Ta tuli rikkalt meie külasse.“

Liisandus alusele.

§ 175. Liisandus alusele seisab alati nimetawas käändes ja nimelt aluse ees ning ei muuda enese nägu käände järele, kui ta täis-alust lauses tähendab. Näitused:

Keiser Aleksander andis kasuliku wabastuse=seaduse. Piiskopp Ambrosius tegi kiriku=laulusid. Kuningas Umberto walitseb Italia=maad. Pere mee s Jaan ostis tugewa hobuse. Peeter Suur haris Wenemaad. Wille m Esimene pidas Saksa=Prantsuse sõda. Sulane Jüri tõi puid. J u h a n Anderson on mehe nimi.

Keis näitustes on sõnad „keiser, piiskopp, kuningas, pere=mees, Peeter, Willem, sulane, Juhana“, liisandused alusele.

§ 176. Osasel alusel on ka osane liisandus järel. Näitused: Gestlastel on muinaslaulusid regewärssiid. Met= fades kaswab osaspuid k u u s k i ja m ä n d e. Perel on mõni ford odraleiba k a r a s k i t laual.

Muutmata liisandus.

§ 177. Kui liisandus elusat olewust nimetab ehk mitme=fordne pärisnimi on ja muutmise läbi määruseks tõuseb, siis ei muutu ta ka mitte käänete järele, näituseks nimetaw liisandusega: Keiser Aleksander, omastaw: keiser Aleksandri, osastaw: keiser Aleksandrit, alaleütlew: keiser Aleksandrile, alalütlew: keiser Aleksandril, alaltütlew: keiser Aleksandril, seestütlew: keiser Aleksandrist jne. apostel Toomas, apostel Toomast, apostel Tooma, apostel Toomale jne. Peeter Suur, Peeter Suure, Peeter Suurele, Peeter Suurest jne. Karl August Oskari, Karl August Oskariga, Karl August Oskarist, Karl August Oskarile jne. Peeter Suure sead= lused, keiser Karl wiienda käsud, keiser Augustuse tahtmine jne.

Meis näitustes on sõnad „keiser, apostel, Karl August, keiser Karl“ muutmata lisanud, mis lauses määrusteks on muutunud.

Lisandus üteldusele.

§ 178. Kui lisandus üteldusele panna tuleb, siis peab ta ikka selles käändes olema, milles üteldus on, see on nimetavas. Ta tuleb siin komma läbi üteldusest lahutada. Näitused:

Tubli ametmees on meister, ostkaja oma ametis. Pildi maalija oli kunstnik, asjatundja wõiduses. Adamson on kujunikerdaja, suur meister oma töös. Köler on näomaalija, osaw näojoonte ülespanija. Weizenberg on kujurauja, tuntud mees maailmas.

Lisandus sihitusele.

§ 179. Mäti seisab lisandus siis ühes käändes, kui ta sihitusele seletuseks pandakse, nimelt kord osastavas ja kord sihitavas. Näitused:

Rahamees ehitas enesele maja, ilusat hoonet, oma jõuu järele. Peremees kündis põldu, kesasse jäänud maad. Heinalised niitsiwad rohku, hääd aruheina.

Lauljad laulsiwad weel ühe laulu, ilusa helisünnituse. Kõneleja ütles weel mõne sõna, seletuse enese kõnele. Salmija kudus weel kauni salmiku, ilusa tuumaga luulde.

Määrus lisanudusele.

§ 180. Lisandusel, olgu ta aluse, ütelduse wõi sihituse ees wõi taga, wõib ühe- wõi mitme-kordne määrus olla — just nõnda, nagu alusel, üteldusel ja sihituselgi. Näitused:

Suur keiser Aleksander I., Wenemaa helde walitseja, oli Eesti rahwa wabastaja. Doktor Kreuzwald, Eesti keelne Ristmets, Eesti suur kõrgeandeline luuletaja, kirjutas hulga kasulisi raamatuid. Eesti rahwas peab Jannsenit, oma paljude raamatute kirjutajat, meeles.

Lisanduse seis pärast oma eelkäijat.

§ 181. Kui nimesõnaline määrustega lisandus oma pääsõna järele seisab, siis tuleb ta kahe komma läbi sellest lahutada ja muudetakse kõigis käänetes eel käiwa nimesõna järele. Näitused:

Peterburg, Wenemaa päälinn, on Peeter Suure, kuulsa keisri, põhjendatud. Tallinnal, Gestimaal, Gestimaal, on palju wanu ehitusi. Tallinnas, wanas Gesti asupaigas, on wiiskümme tuhat inimest. Sain kirja herra Riisalt, meie walla kirjutajalt. Luuletuste kogust, ilusast kafulikust raamatust, leidsin mitmed sündsad salmikud. Rohelised metsad, wärsked ilusad paigad, meeldiwad jalutajatele.

Neis näitustes on üteldud „Wenemaa päälinn, Gestimaal, Gestimaal, on palju wanu ehitusi. Tallinnas, wanas Gesti linnas, meie walla kirjutajalt, ilusast kafulikust raamatust, wärsked ilusad paigad“ eel minewa nimesõna järele käänetes muudetud lisandused.

Lahutamata lisandus.

§ 182. Kui lisandus eluta olewus on ja tal omaduseõnn määruseks ei ole, siis ei ole tarwis teda kahe konna läbi lausest lahutada. Näitused:

Mõned õpetlased on meie lugulaulu Kalewipoega ilusaks arwanud. Gesti linnas Tallinnas on paljud majad. Siwimaa suuremas kihelkonnas Rõuges on 24000 inimest. Sakala linnas Wiljandis elab 5000 hinge. Wirumaa päälinnal Rakwerel on wana lossi waremed. Saaremaa kreislinn Kuresaar on supelkoht.

Neis näitustes on sõnad „Kalewipoega, Tallinnas, Rõuges, Wiljandis, Rakwerel, Kuresaar“ konna läbi lahutamata, kuid käänetel muudetud lisandused, mis aga muutmise läbi nii hästi kui määrusteks on saanud.

§ 183. Lisandus, kui ta aluse, ütelduse ja fihituse wiisil määrused ette saab, muundab enese nagu arwu ja käände järele ja saab selle läbi õieti määruseks eneseks. Näitused:

Sundsa keisri Aleksandri mälestus on kustumata. Suure kirja mehe Kreuzwaldi nimi ei unune. Dsa-wal töölistel Jaanil on hääd riistad. Nägijalt sulaselt Siirilt päriti asja järele.

Üitlause.

(Dictum compositum. Сложное предложение. Zusammen-
gefügter Satz.)

Üitlausete nimetame iga ütluft, millel kõige vähemalt üks
lihtlause sees on, mille külge ase-, määra- või side-sõnade
abil üks kõrvaline ehk lisalause, või wahest ka mitu lisa-
lauset, liidetakse, mis pää-lause küljes nagu rippumas on.

Lisa-lause.

(Dictum adjunctum. Придаточное предложение. Nebensatz.)

Üisalause loomust.

§ 184. Seni ajani oleme üksnes niisuguseid lauseid tundma
õppinud, mida p ä ä = l a u s e t e k s wõime nimetada. Pääle nende on
aga veel teist sugu laused, mida lisa-lausete k s nimetada on.
Need on igakord komma-märgi läbi päälauseteft lahutatud, ja
neil on kõitidel ise-alus, -üteldus, -sihitus, -määrused, -lisandu-
sed ja -määratused. Wõtame näituseks järgmise ütelduse: „Mees,
kes hästi on õppinud, teab mõndagi, mis õppimata inimesel
teada ei ole.“ Selles ütelduses on üks pää-lause ja kaks lisa-
lauset; pää-lause on „mees teab mõndagi“ ja lisalaused on „kes
hästi on õppinud“ ja „mis õppimata inimesel teada ei ole.“
Esimene lisalause käib pää-lause aluse kohta ja on sellest kahe
komma läbi lahutatud, teine lisalause käib pää-lause sihituse kohta
ja on sellest ühe komma läbi lahutatud.

§ 185. Üisalaused, mis nimesõnased, on kõik niisugused,
mis kas aluse, ütelduse või ka sihituse kohta käiwad, kui need
lausete liikmed nimesõnad on, aga ka määrus ja lisandus wõib

lisalause kõrvale saada, kui seda kõne nõuab, niisama ka määratus, mille lisalause aga teist loomu on.

Et lisalauseid ikka eel olevate sõnade kohta käivad ehk endid hoiavad, selle pärast võime neid ka kohta-käivateks lauseteks (Dicta relativa. Относительныя предложения. Relativ-Sätze) nimetada.

Meesõnased lisalused.

1. Kõitelised asesõnased lisalused.

§ 186. Lisa-lused, mis eel käivate nimesõnade kohta tarvitatakse ja millel enestel kas ase- või nimesõna kõitega aluseks, on kõitelised asesõnased lisalused. Need algavad alati sõnaga „kes“ või „mis“ ehk nende sõnade käänetega „keda, kelle, kellele, kellel, kellelt, kellesse, kelles, kellest, kellega, kelleta, kelleni, kelleks, kellena“ või „mida, mille, millele, millel, millelt, millesse, milles, millest, millega, milleta, milleni, milleks, millena.“ Kui lisalause elavate isikute kohta käib, siis on „kes, keda, kelle“ jne. tarvitada, ja kui lisalause asjade või eluta olevuste kohta käib, siis on „mis, mida, mille“ jne. tarvitada. Sõnade „kes“ ja „mis“ ees on komma, ja lisalause järel on teine komma.

Näitused sõnaga „kes“:

See inimene, kes meister on olnud, on midagi õppinud. Põllumees, kes koha omanik (on), seisab kindlal põhjal. Mees, kes perewanem (on), tunneb elu raskust. Naene, kes hoolas perepidaja (on), kasvatab mehe varandust.

Näitused sõnaga „mis“:

Elu, mis alaline tüli (on), ei ole lõbus. Maapind, mis kivi (on), ei kõlba põlluks. Sõrmus, mis kuld (on), maksab kallist hinda.

Et sibe „on“ lisalausestes sagedasti võib ka ära jääda, siis on ta ülemal antud näitustes klambritesse pandud, see on õppija võib teda ära jätta või ka tarvitada, nagu ise tahab.

2. Määruslikud asesõnased lisalused.

§ 187. Asesõnased lisalused, millel omaduse-sõna ütelduseks on, hüütakse määruslisteks lisalausestes, sest et nad määruse asemel on.

Näitused sõnaga „kes“:

See põllumees, kes usin (on), saab ka jõuukaks. Wirf pois, kes mõistlik (on), saab leiuvananematega hästi läbi. Karjane, kes hoolas (on), hoiab loomafid hästi. Peremees, kes warane (on) üles tõusma, annab hääd eesmäarki.

Näitused sõnaga „mis“:

Meel, mis rõõmus (on), teeb ka teisi rõõmsaks. Süda, mis kurw (on), ei suuda teisi rõõmustada. Elu, mis ränk (on), on raske lenda. Tuba, mis soe (on), kõlbab magusaks jutuks. Korteriis, mis ruumikas (on), on lahke ja kaunis elada.

§ 188. Kuda sääraste lausete määrused on lisalauseteks muutunud, näeme siis, kui järgmised laused võtame: „See põllumees, kes usin on, saab jõuukaks“ ja: „Meel, mis rõõmus on, teeb ka teisi rõõmsaks,“ ning need laused määrusega lihtlauseteks teeme: „Usin põllumees saab jõuukaks“ ja „Rõõmus meel teeb ka teisi rõõmsaks.“

3. Tegemusliised asesõnased lisalaused.

§ 189. Lisalaused, millele üteldus ajasõna on, võime ka tegemuslisteks asesõnasteks lisalauseteks nimetada. Neil võib päälauseis täieline määrus olla.

Näitused asesõnaga „kes“:

Usin laps, kes hästi õpib, saab koolis edasi. Poeg, keda isa karistab, ei ole veel isa viha all. Tütar, keda ema õpetab, saab targaks. Meister, kes ilusa ja tubli töö teeb, võib suuremat hinda nõuda. Inimene, kellele palka maksjad, peab tegema, mis tarvis.

Näitused asesõnaga „mis“:

See laud, mis siin seisab, ei ole minu oma. Ilus aed, mida jääl näed, on rikka naabri omandus. Asi, mis meele pärast ei ole, pahandab sind. Väli, millele külvati, kannab müüd vilja. Tänav, mida puhastati, on ilus waadata. Paha sõna, mille pärast kohtusse kaebati, ei taha ununeda.

§ 190. Kui lisalause ette otse pandakse ja siis alles päälause tuleb, siis ei ole rohkem tarvis, kui üks ainuke komma, mis päälause lisalausest lahutab. Näitused:

Kes usinasti tööd teeb, (see) saab rikkaks. Kelle jalg tatsub, selle juu matsub (vana-sõna). Keda Jumal armastab,

ſeda ta karistab. Kellele Jumal ameti annab, sellele annab ta ka mõistust. Millest jüda täis on, sellest räägib juu. Millega waene peab elama, (ſeda) ei wõi ta ütelda. Mis tal pundub, (ſee) on mul teadmata.

§ 191. Nagu „kes“ ja „mis“, nii ſaawad ka ſiduwad aſeſõnad „miſſugune, määrane, mäherdune, milline“ konna liſalauſet algades ette. Näitused:

Keegi ei tea kindlaſti, miſſugune on taewa tähed. Nagu ei näita, määrane jüda on. Sõber ütles, mäherdune lugu tuli. Opetaja määras, milline aeg õpukſ jääb.

Määrasõnaſed liſalauſed.

1. Rombe ja wiifi liſalauſed.

§ 192. Rombe ja wiifi liſalauſed algawad enamasti sõnadega „kuda, kudas, kuida, kuidas, kuis, nagu, nõnda kui, nii kui, mil kombel, mil wiifil, miſſugusel wiifil“ jne., mille ette konna panna tuleb, et liſalauſet päälauſeſt lahutada. Näitused:

Jumal teab, k u d a maailma käik tulewifus on. Minu ſugulane teatas, k u d a s lugu tõesti oli. Ma kuulſin, k u i s linnud laulſiwad. Süngrid tegiwad, n a g u Kristus käskis. Sind laulab, n a g u tal annet on. Saps tehku n õ n d a, k u i wanem käſeb. Mees räägib nii, k u i aſi lubab. Mees ei teadnud, m i l w i i ſ i l kimbatuseſt pääſeda. Kreuzwald mõtleſ, m i l k o m b e l Geſti kirjandust kõrgemale järjele tõsta. Puuduline inimene ei tea ſagedaſti, m i ſ ſ u g u ſ e l w i i ſ i l ta oma eiu peab ſeadma.

2. Uja liſalauſed.

§ 193. Uja liſalauſed algawad enamasti sõnadega „mil (milla, millal), mil ajal, kuna, kunas), kuni, kuniks, kui“ mille ette konna panna tuleb, et liſalauſet päälauſeſt lahutada. Näitused:

Inimesed ei tea aega ega tundi, m i l nendele ſurm tuleb. Naaber teadis, m i l a j a l külaline tuleb. Tema kõneleſ, k u n a teine kõrwal naeris. Koer haugub, k u n i külaline tuleb (wana-ſõna). Mina ootan, k u n i ſa walmis oled. Bidu peetakſe ſiis, k u i ſeſ aega ja mahti on. Ma tulen ſiis, k u i ſa kutsud. Ei wõi teada, k u n i k s ſind on.

3. Kõha lijalauseid.

§ 194. Kõha lijalauseid algavad enamasti sõnadega „kõs, kuhu, kust,“ mille ette komma panna tuleb, et lijalauseid päälausest lahutada. Näitused:

Külamees juhatab teekäijale kohta, k u s tee linna wiib. Keegi ei wõi ütelda, k u h u tuul kaob. Naaber näitas mulle poodi, k u s t haid kirjutusnõuusi wõib osta. Mina ei tea, k u s teised elavad. Sina ei märka, k u h u ta läheb. Tema ei ütle, k u s t ta tuleb. Meie ei tea, k u s marude algus iga kord on. Inimene waadaku järele, k u h u tema tee wiib. Waene inimene ei tea, k u s t elu ülespidamist saada.

4. Hulga lijalauseid.

§ 195. Hulga lijalauseid algavad enamasti sõnadega „mitu, kui palju, kui suurel arwul“ jne. mille ette tuleb komma panna, et lijalauseid päälausest lahutada. Näitused:

Ma küsisin temalt, m i t u korda ta oli külas käinud. Ta ei ütelnud mulle, m i t u tundi ta oli oodanud. Ta ei teadnud, m i t u wersta weel käia oli. Kooliõpetaja seletas lastele, m i t m e aja järele päewa- ja kuu-warjutused sünniwad. Ma küsisin, k u i p a l j u ta mulle aega määrab. Keegi ei wõi ütelda, k u i p a l j u aega inimene maailmas elab.

Lisalauseite seis ütluses.

1. Lisalause päälause ees.

§ 196. Kõik kombe ja wiisi, aja, koha ja hulga lijalauseid wõiwad ka p ä ä l a u s e e s seissta ning siis terwet liitlauseid alustada. Sel korral seisab komma lijalause järel ja lahutab järel tulewat päälausest lijalausest. Näitused:

K u d a inimene peab elama, s e d a õpetab usu- ja kombeõpetus. M i l keegi sureb, s e d a ei ole wõimalik ütelda. K u s t maru tõuseb wõi k u h u ta läheb, s e d a ei suuda keegi selgesti teada. M i t u sõna ta teisele ütles, s e d a ei teadnud ligiolijad ütelda.

2. Lisalause päälause sees.

§ 197. Kõiki wiisi ja kombe, aja, koha ja hulga lijalauseid on wõimalik ka p ä ä l a u s e s i s s e mahutada. Siis,

kui see sünnib, tuleb lisalause kahe komma läbi päälausest lahutada, kuna päälausest üks osa enne ja teine osa pärast lisalausest seisab. Näitused:

Seda wiisi, k u d a t e m a s e d a t e g i, ei osanud keegi seletada. Si kurt seda, k u i s l i n n u d l a u l a w a d, wõi kuulda. Sel ajal, mil Kristus sündis, walitses keiser Augustus. See koht, k u s K r i s t u s r i s t i l ö ö d i, hüüti Golgathaks. Arwu, mitu s ö n a keegi ütleb, ei wõi teine meeles pidada.

3. Lisalause päälause taga.

§ 198. Kõik kombe ja wiisi, aja, koha ja hulga lisalused wõiwad ka päälause taga seista ning siis terwet päälausest lõpetada. Sel korral seisab komma üks kord päälause järel ja lahutab järel tulewat lisalausest päälausest. Näitused:

Mikas ei tea sagedasti, k u d a waene elab. Ühelgi inimesel ei ole teada, mil tema wiimne tunnife tuleb. Sind lendab sügisel sinna maale, k u s talwel ka soe on. Püha kiri annab õpetust, mitu korda inimene teisele peab andeks andma.

Lisalause ühendamine.

§ 199. Ühte tõugu lisalause külge on wõimalik teist tõugu lisalauseid liita — nii, et kombe ja wiisi lisalause järel aja, koha, hulga lisalause, siis aga ka, et aja lisalause järel kombe ja wiisi, koha, hulga lisalause, siis weel, et koha lisalause järel kombe ja wiisi, aja, hulga lisalused, ning wiimaks, et hulga lisalause järel kombe ja wiisi, aja ja koha lisalused seisawad.

1. Näitused, milles kombe ja wiisi lisalause järel aja, koha ja hulga lisalused:

Meie teame, k u d a lugu siis looduses on, m i l kewade ilusa ilma läbi murud ja metsad haljendama paneb. Lapsel õpetatakse koolis, k u d a ta elus end sääl peab hoidma, k u s wiisakat olekut waja (on). Testamendis loeme, m i l k o m b e l J e s u s ütles, m i t u korda Peetrus pidi wõrku järwe heitma.

2. Näitused, milles aja lisalause järel kombe ja wiisi, koha- ja hulga lisalused:

Elu ütleb, mil ajal seda õpetada tuleb, kuida õigesti arwata on. Kooliõpetaja juhatab, millal sääl õigesti kõneleda, kus seda tarwis. Linn teab, mil ta pesa ehitab, kui palju talle kõrrefesi waja on.

3. Näitused, milles koha lisalause järel kumbe ja wiifi, aja ja hulga lisalauseid:

Wili kaswab sääl, kus maa nii haritud on, kuida seemne idanemine seda nõuab. Kaupa ostame säält, kust seda kõige paremini ja odawamini saame, nagu majatalitus tarwitab ja millal seda waja. Naaber ütles, kuhu tarwis oli nii palju wilja ostma minna, kui palju leiwaks waja.

4. Näitused, milles hulga lisalause järel kumbe ja wiifi, aja ja koha lisalauseid:

Tunniplaan näitab, mitu korda õpetust seda wiifi anda tuleb, kuida seadus nõuab. Maja peremees märkab, mitu inimest siis tööd peawad tegema, mil aeg nõuab. Kooliõpetaja annab üles, kui palju laps kodus peab õppima, kus tal priiaega on.

Sidesõnased lisalauseid.

1. Sihilised lisalauseid.

§ 200. Sihilised lisalauseid sünniwad kõik sidesõnaga „et“, mille ees alati komma seisab. Näitused:

Kewadel märkame, et ilm on ilus ja mets haljendab. Lehtede langemisest saame aru, et juwi möödas ja sügise käes. Kristus ütles, et üksnes rahunõudjad Jumala riiki päriwad. Mina ei teadnud, et sõber oli tulnud.

Täheendus. Sihilisteks lauseteks nimetame neid lisalauseetega ütlusi selle pärast, et lisalause sõnaga „et“ alati sihituse asemel on, näituseks: „Kewadel märkame, et ilm ilus“ tähendab: „Kewadel märkame ilma iludust.“

2. Kõõsiwad lisalauseid.

§ 201. Kõõsiwad laused sünniwad sõnade „kas, wõi, efs, ega“ abil nõnda, et lisalause nende sõnade ette, kus nad pärast päälause on, komma pandakse, ilma et terwe ütetus ise kõõsiw oleks ja kõõsimise-märgi saaks. Näitused:

Ta küsis minult, kas ma nii ei teeks. Wend ei teadnud, kas öde kodus wõi ei olnud. Saiß arwab, et kas ikka weel aega ole. Naaber mõtleb, ega meiegi seda mõiks teha.

3. Wõrdlewad lijalauseid.

§ 202. Wõrdlewad laused wõiwad nõnda sündida, et wõrreldaw asi päälause wõrrelwõrdes on, kuna lijalause sõnadega „kui, kui et“ algab, mille ees komma seisab. Näitused:

Parem on ülekohtu kannatada, kui kurja teha (wana-sõna). Klusam on teisele tõde suu sisse ütelda, kui teise wigade üle selja taga kõneleda. Ütle parem ise, kui et lased teisi ütelda.

Wõrdlewad laused sünnitatakse ka sibe-sõnadega „mida —, seda,“ harwemini ka „seda —, seda,“ mille wahele komma on panna. Näitused:

Mida armsam laps, seda walusam wits (wana-sõna). Mida warem, seda parem (w.-s.). Mida heldem süda, seda suurem and (w.-s.). Mida rohkem rikkust, seda rohkem mõju (w.-s.). Mida tahasem tee, seda parem käia. Mida suurem kulu, seda suurem tulu. — Seda suurem, seda tugewam. Seda waljem, seda pahem. Seda suurem tuiß oli, seda parem oli paraku wargal wiia.

4. Teisendamad lijalauseid.

§ 203. Teisendamad laused sünniwad teisendamate sibe-sõnade „aga, kuid, ent, ehk küll, et küll, siisgi, waid“ abil seda wiisi, et nende sibe-sõnade ette, millega lijalause algab, komma pandakse. Näitused:

Isa manitses poega küll, aga poeg ei parandanud meelt. Puud haljendamad ja lilled õitjwad, aga kurblik meel ei pane seda tähele. Küll ta oli agar, aga töö ei edenemud. Päike paistis, kuid ilm oli tuulne. Ma pärifin järele, ent keegi ei wõstunud. Kurjategija ei tunnistanud, ehk temalt küll päriti. Lumi ei sulanud, et küll päike paistis. Küll sadas lund ja rahet, siisgi pidi ta minema. Greeklane Demosthenes ei olnud firjamees, waid oli osaw kõnemees.

5. Tingivad lisalaused.

§ 204. Tingivad laused sünnitatakse sõnadega „kui —, siis“ või ka „—, muidu“ nõnda, et komma sõnale „siis“ või „muidu“ ette pandakse. Olukas kõnes jäetakse sagedasti sõnad „kui, siis“ koguni ära. Näitused:

Kui töö lõpeb, siis on ka leib otsas (wana-sõna). Kui laps saab, siis ta nutab, siis ta enam ei nuta (w.-s.). Kui Jumal on ameti andnud, siis annab ta ka mõistust. (Kui) annab Jumal võõraid, (siis) annab ta ka võõraste vara (w.-s.). (Kui) annab lapsele hirmu, (siis) anna ka armu (w.-s.). Tule varsti, muidu lähen üksi. Anna hääga, muidu võtab wägisi. Ma pidin ise külastse minema, muidu ma ei oleks temaga kokku saanud.

Neis näitustes on pää-lause see, mis sõnaga „siis“ algab, kuna „muidu“ sõnaga ütlustes pää-lausel tingivat sõna ei ole.

§ 205. Sagedasti sünnib ka seda, et tingivas lauses pää-lause lisalause ette pandakse. Näitused:

Siis on leib otsas, kui töö on lõpnud. Siis laps enam ei nuta, kui ta saab, mida ta tahab. Siis ei ole kurejategusid, kui haridus ja häädus ning woorus kõrgel järjel (on).

§ 206. Ka seda juhtub kirjutades, et tingiv lisalause pää-lause keskele tuleb. Niisugusel puhul on ka lisalause kahe komma läbi pää-lausest lahutatud. Näitused:

Siis, kui töö lõpnud, on ka leib otsas. Siis, kui wihma sajab, ei ole võimalik wilja koristada. Siis, kui mets haljendab ja linnud laulavad, on ilus jalutada.

6. Põhjendawad lisalaused.

§ 207. Põhjendawad laused sünnivad põhjendawate sidesõnade „sest, sest et, nõnda siis, selle pärast, selle pärast et, et, nii siis, seega“ abil nõnda, et nende sidesõnade ette, millega lisalaused algavad, ikka komma pandakse. Näitused:

Sige mees ei kardab, sest ta teeb õigust ja räägib tõtt. Ma mõtlen, nõnda siis olen. Tema käsi ei ulatanud puu otsa, sest et ta liihite mees oli. Mihkel hoidis end Mardist eemale selle pärast, et Mart ikka pahu sõnu talle ütles.

Hommikul jadas vihma, selle pärast oli vähe rahvast väljas tänaval. Kurjategija sai nuhtlust, et ta oli varastanud. Poiss sai naha pääle, et ta kõrtsis oli olnud. Üks tohter oli haige juurde tulnud, nii siis ei olnud enam teist arsti waja. Maja üks on lahti, seega on keegi majas.

Sidesõnaste lisalausete ühendamine.

§ 208. Kõigi lisalausete külge, mis sidesõnade abil on sünnitatud, on võimalik weel teisi sidesõnadega lisalauseid liita, mis komma läbi endistest lahutatud on. Näitused:

1) a. Sihilised lisalaused küsiwatega:

Ta ütles minule, et ta ei olla kuulnud, kas naaber tuleb.

b. Sihilised lisalaused teisendawatega:

Minu sõber kinnitab, et temal selle asjaga tegemist ei ole, aga ikka kutsutakse teda sinna juurde.

d. Sihilised lisalaused sõrdlewatega:

Ugin teab, et kasulikum on hooljasti õppida, kui laiselda.

e. Sihilised lisalaused tingiwatega:

Kewadel märkame, et ilm on ilus, kui väljas seisame.

g. Sihilised lisalaused põhjendawatega:

Jumal näitab, et looduses juured jõuud tegewad on, sest tema on jõuud loodusesse pannud.

2) a. Küsiwad lisalaused sihilistega:

Ta küsis minult, kas ma nii ei teeks, et ma teist maanteed mööda sõidaksin.

b. Küsiwad lisalaused teisendawatega:

Peremees mõtles, et kas poiss olla selle teo teinud, aga lugu ei olnud nii.

d. Küsiwad lisalaused sõrdlewatega:

Kooliõpetaja küsis, kas parem on kooli tulla, kui kodu õppida.

e. Küsiwad lisalaused tingiwatega:

Mees küsis, kas sest wiga oleks, kui ta metsa ära raiuks.

g. Küsiwad lisalaused põhjendawatega:

Sõber päris, kas ma haige olen, sest mu nägu oli kahwatu.

3) a. Teisendamad lisalaused sihilistega:

Kooliõpetaja noomis poissti, a g a poisš ei parandanud nii meelt, e t teda tubliks õppijaks oleks wõidud nimetada.

b. Teisendamad lisalaused küsiwatega:

Mõnigi lubab midagi, e h k ta küll ei ole mõelnud, k a s ta ka lubamist jõuab täita. Hää süda awitab, kui ta ka ei tea, k a s ta ial selle eest midagi wõi tänugi saab.

d. Teisendamad lisalaused tingiwatega:

Dinnud laulsiwad, ja lilled õitsiwad, s i i s g i nad ei trööstinud kurwastaja meelt, kui leinasõnum seda surus. Rewadel tulewad linnud, a g a sügisel lähewad nad ära, kui külm tuleb.

e. Teisendamad lisalaused põhjendamatega:

Kohtus mõistetakse õigust, kui d ka kohtud wõiwad eeskida, f e s t kohtumõistjad on nõdrad inimesed.

4) a. Wõrdlewad lisalaused sihilistega.

Tubli mees teeb enam tööd, kui ta kohus teha on, e t palka selle eest saaks.

b. Wõrdlewad lisalaused küsiwatega:

Õaremini teeb õppija, kui see, kes küsib, k a s tarwis on õppida.

d. Wõrdlewad lisalaused teisendamatega:

Rõneleja rääkis kõwema häälega, k u s ta seda ial jõudis, f i i s g i ei kuulnud kaugemal-seisjad.

e. Wõrdlewad lisalaused tingiwatega:

Õaremini teeb inimene ette waadata, kui e t pärast kahetses, k u i käsi sandisti käib.

g. Wõrdlewad lisalaused põhjendamatega:

Sõbrem mees on awitaja, kui laitja, f e s t laitus ei wii inimest hädast wälja.

5) a. Tingiwad lisalaused sihilistega:

S i i s sajab wihma, kui taewas pakjus pilwes end näitab, e t ülemist fina ei nähta. Ma tulen, kui fina teed, e t kõit hästi sünnib.

b. Tingiwad lisalaused küsiwatega:

Sõber wastab, kui fina küsid, k a s ta käsi hästi käib.

d. Tingivad lisalaused teisendawatega:

Sulane künnab, kui tal enesel ja hobusel jõudu on, aga jätab järele, kui mõlemad väsinud on.

e. Tingivad lisalaused põhjendawatega:

Armas on, kui inimene waest awitab, sest heldus on inimesele kauniks ehteks.

6) a. Põhjendawad lisalaused sihilistega:

Teie naaber ei tulnud, sest ta ütles, et tal ei ole aega. Kuningas Aleksander ei kinkinud Diogenesele midagi, sest Diogenes ei palunud muud kui seda, et Aleksander tema waadi sisse päikest laetaks paista.

b. Põhjendawad lisalaused küsiwatega:

Kooliaeg on tulnud, selle pärast waatab ka usin koolilaps, kas kõik raamatud korras on.

d. Põhjendawad lisalaused teisendawatega:

Wihma sajab, selle pärast on ilm niiske, kuid majades on kuiv, sest katus hoiab wett eemale. Sõjawägi oli walmis, sest waenlane tuli ligemale, aga ei julgenud lahingut algada.

e. Põhjendawad lisalaused tingiwatera:

Kuffid lõigati, sest ilm oli ilus, kui töö algas. Koolipois sai trahwi, sest ta ei olnud usin, kui seda tarwis oli

Wäljajäändus.

(Ellipsis. ВЫПУСКЪ. Elision.)

Wäljajäänduse loomust.

§ 209. Et kõnet hästi elawaks teha, jäetakse Eesti keeles sagedasti üteldus wälja, kui see ajasõna on, kuid ka mõned sidosõnad, sõna „kui“ ning aseõnade alalütlem. Niisugust kõnewiisi hüütakse wäljajäänduseks (ellipsis). Särgmistes näitustes on wõimalik neid sõnu, mis klambrites, koguni wälja jätta, ja siis tõusewad wäljajäändused, nimelt nii:

Tuhan (andis) hobusele pihta ja (läks) tuhat nelja edasi. Tema jooksis, mina (jooksin) ruttu järele. Meie kõneleme, tema (kõneleb) kohe oma sõnaga wahela. Isa künnab, poeg (hakkab) ruttu ka kündma.

Sidesõnade väljajäämine.

§ 210. Eesti keel armastab kõnet elustades ka jeda, ja ta mõned sidesõnad välja jätab, nagu nimelt sõnad „ja, ning, siis, aga, waid, sest“ ja muud — ilma, et mingit kirjamärke nende asemele pandaks. Näitused:

Kui Jumal elu (ja) terwist annab, (siis) tulen teile. Ujad (ja) päewad läksiwad mööda, (aga) ei ta jõudnud jeda teha. Anti süüa (ja) juua, (ning) oldi rõõmsad. Sai luubi (ja) lagedaks, puuks (ja) paljaks.

Ära pekja härga, (sest) härg läheb pekstes hullemaks. Ära kiida iseennast, (waid) laje muud kiita!

Sõna „kui“ väljajäämus.

§ 211. Sõna „kui“ võib küsivates lausetes kõne elawuse sihil puududa. Näitused:

Kui kaugele herra läheb? Kui palju see asi maksab? Kui mitu korda sa jääl olid? Kui kaugel ta käis? Kui kaugel sa tulid?

Neist küsimustest võib sõna „kui“ välja jääda, ja siis jääb küsiklause ikka oma tähendusesse, nõnda siis:

Kaugele herra läheb? Palju see asi maksab? Mitu korda sa jääl olid? Kaugel ta käis? Kaugelt sa tulid?

Uhesõnade alalütlew väljajäämus.

§ 212. Uhesõnade alalütlew jääb kõne lühendusel elustusel sagedasti välja. Näitused:

Mina seisin väljas, (ja mul oli) p ä ä p ä l j a s. Saenetes ujus puu-oks, (millel) m a r j a d k ü l j e s (olivad). Süril oli tütar, (kellel oli) M a r i n i m i. Minul on uus tuub, (millel on) i l u s j a d n ö ö b i d e e s.

Terwik.

(Periodus. Периодъ. Periode.)

§ 213. Kui esiti mitu lisalauset ja siis mitu päälause ühete lausete koguks liidetakse, siis tekkib terwik. Iga liisa-

iga päälause taga seisab semikoolon (;), kuna keskpaigas, kus lisa- ja päälause te wahel on, kaksiktäpp ehk koolon (:) seisab. Mäitused:

Kes hoolega on toimetanud ja talitanud; kes auwasti on tööd teinud; kes iga asja juures on usin ja wirt olnud; kes ei ole raisanud, waid on kofku hoidnud ja kogunud; kes liig juuri õnnetusi ei ole kannatanud ega oma waenlaste läbi kahju saanud; kelle waew on wilja kandnud ja kelle wäljatulek midagi andnud: see wõib loota, et ta wanad päewad mureta on; see wõib oma hoolest ja usinusest elu kergitust saada; see wõib küllwatud wilja loigata; see wõib rahulise elu õhtul wiimast otsa oodata.

Kui linnud laulawad; kui lilled lõhkawad; kui õhud õõtsuwad; kui ju ilu täidab ilmamaad; kui on haljus jälle uus; kui ju punga paisub puus; kui kadund kaledus; kui on rõõmuks saanud haledus: siis ka ärkab armastus; siis on tundel sõnad suus; siis on kõlamiist keelel; siis on magusust meelel.

Kui lilled haljendawad, mis magan'd lume all; kui puud, mis õisi a'awad, kel' lehed lehtawal, mis soowil suwe oot'siwad, ja koormaist pääs'da loot'siwad, mis talwe külm neil tein'd, mis nüüd kord mööda läin'd, et kaunil kewadel nad enam haljusel; kui puud, mis õisi annawad, ja wilja wiimaks kannawad ja seisawad kindlast' kandude pääl, ei lange, ei kõigu tornides säääl: nii kofu ja edene jõud'sasti sa, mu kallid eestlaste maa, ja seisa, ditse, haljenda ja kanna wilja ka!

T ä h e n d u s. Gesti keeles on terwikute sünnitamist harwa tarwis, sest et keel ennemini lihtlabaseid ja lühikefi lauseid nõuab.

Trükiwead,

mis enne raamatu tarwitamist ära parandada tulewad :

Lehekülg	1, § 1 all on Tä h e n d u s,	peab	T ä h e n d u s	olema. ?
" 10	on üteldus arwusõna § 20,	"	§ 21	"
" 22	§ 48 päälkirjas sühitusena	"	sühitusena	"
" 28	§ 62 päälkirjas omaduse-sõnana	"	omaduse-sõnana	"
" 29	§ 64 3 reas täidab	"	täidab	"
" 29	§ 65 järel järgmine § 46	"	§ 66	"
" 31	§ 72 wiimne nummer § 89	"	§ 91	"
" 53	§ 153 päälkirjas 7 h	"	§ h	"
" 54	§ 157 päälkirjas 8	"	9	"
" 57	§ 160 päälkirjas 9	"	10	"
" 59	§ 161 päälkirjas 10	"	11	"

Trükkides on § 79 päälkirjaga kogemata just seesama sattunud, mis § 80. Aga § 79-l peab järgmine siju olema, mis sinna kohta palume seada, ehk üle klee- bida, nimelt :

Määrus üteldusele omadusesõnana ja osastawana mitmekordselt.

§ 79. Kui määrus üteldusele mitmekordne on, siis tuleb iga määruse wahela komma ja wiimse kahe määruse wahela sidosõna „ja, wõi, ehk“ jne. Näitused:

Snimene on mõistlik, mõtleja, tark ja õppiw olemus. Mets on haljas, ilus, kaunis ja lehtaw koht. Mõisnik oli suurte sugu, kõrget tõugu ja uhket iselaadi mees.

